
KRSNI ZDENAC HRVATA. PALEOGRAFSKO-EPIGRAFSKA RAŠČLAMBA NATPISA S KRSTIONICE KNEZA VIŠESLAVA

»Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris,
et Filii, et Spiritus Sancti, docentes eos servare omnia quaecumque
mandavi vobis« (Matth, 28, 19-20)

Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL

Autorica analizira natpis na krstionici s imenom kneza Višeslava s paleografsko-epigrafskog gledišta. Na temelju sustava kratica korištenih u sastavljanju natpisa krstionicu pozicionira na početak IX. stoljeća, a uvidom u arhivske zapise i kontekstualizacijom spomenika s obzirom na stilska, epigrafska, paleografska, jezična i druga obilježja potpomaže i zalaže se za njezino ninsko podrijetlo.

KLJUČNE RIJEČI: *krstionica, knez Višeslav, epigrafija, paleografija, kratice, latinitet, srednji vijek.*

Uvod

Kameni zdenac s natpisom u kojem se spominje knez Višeslav, a služio je za pokrštavanje odraslih osoba uranjanjem, od prvih znakova svoga postojanja sredinom XIX. stoljeća poticao je s pravom pozornost hrvatskih i europskih povjesničara i povjesničara umjetnosti. To su zanimanje najprije pokazali sakupljači spomenika i dokumenata, kao npr. Ivan Kukuljević Sakcinski, koji su ih proučavali kao povijesna vrela. No Višeslavova je krstionica i danas u žarištu zanimanja zbog važnosti koju ima ovaj spomenik zbog svojih stilskih, epigrafskih i namjenskih značajki. Jedan od razloga tog osobitog zanimanja sva-

kako je postojanje još uvijek neriješenih pitanja koja proizlaze iz okolnosti njegove tradicije. Čini se kako je sudbina najvažnijih spomenika da se svaka generacija znanstvenika njima bavi, da ih rasvjetljuje malo-pomalo i da tako rješava njihovu zagonetku ukorak s napretkom i razvojem znanstvenih disciplina i spoznaja.

Upravo neki najnoviji članci kao i teze iznesene u njima o Višeslavovoj krstionici, koje su većim dijelom u osnovi ipak vraćanje na prvotna razmišljanja, potaknuli su me da se i sama pozabavam ovim spomenikom, osobito njegovim natpisom koji, unatoč mnogim člancima i raspravama, nije nikada cjelovito obrađen, kako s obzirom na sveobuhvatne epigrafske i tekstualne značajke tako i na njegovu detaljniju kontekstualizaciju u kulturno-povijesni prostor i odgovarajuće vrijeme. Dakako, ovaj članak, kao uostalom i svi dosadašnji, građenje je na prethodnim istraživanjima i spoznajama i s dodavanjem novih kamenčića mozaika pokušaj upotpunjavanja cjelovitije slike o spomeniku i natpisu, ali i osvrt pa i argumentirano odbacivanje nekih nedovoljno utemeljenih mišljenja koja se pojavljuju u vremenskim intervalima.

O ovome nesporno važnom likovno-epigrafskom spomeniku, koji se sada čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, nakon što je u vrijeme NDH dopremljen u Hrvatsku iz Venecije u zamjenu za jedan drugi spomenik, od početka je bilo prijemnih pitanja, a odgovor na njih stizao je malo-pomalo.

U hrvatsku je historiografiju Višeslavova krstionica ušla sredinom XIX. stoljeća kada općenito počinje zanimanje za spomeničku baštinu i arhivska vrela. Tako Ivan Kukuljević Sakcinski piše o njoj na više mjesta.¹ Ponajprije je trebalo riješiti pitanje podrijetla ovog spomenika. Jedina čvrsta točka od koje se kretalo jest spomen kneza Višeslava u natpisu na krstionici u formuli datacije (SUB TEMPORE VVISSASCLAVO DUCI), čije je ime slavofonsko. Zbog kneževa imena I. Kukuljević ju je pripisao zahumskom knezu Višeslavu.² Nin, kao mjesto odakle je ona mogla poteći, prvi je na temelju danas izgubljenog tzv. rukopisa *Anonim Filippi*³ iznio zadarski povjesničar G. Ferrari-Cupilli, u kojem je zabilježeno da se jedna takva krstionica s natpisom nalazila u ninskom baptisteriju, odakle je odnesena 1746. godine poslije rušenja zgrade. Ferrari-Cupilli ujedno je iznio mišljenje da bi svećenik Ivan s natpisa krstionice mogao biti onaj svećenik Ivan koji se spominje u korespondenciji pape Ivana VIII. i koji dolazi knezu Branimiru te obavlja druge diplomatske dužnosti za istoga papu kod još nekih slavenskih vladara.⁴ Stilskim karakteristikama krstionice bavili su se R. Cattaneo⁵ i E. Stückerberg⁶ te su je na temelju toga kronološki smjestili u prijelaz VIII. na IX. stoljeće. U međuvremenu F. Rački odbija Kukuljevićevu

¹ I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Narodne novine*, 1853., br. 217; *Corriere Italiano*, br. 50, Beč, 1954.; ISTI, »Izvjestje načelnika društva g. I. K. S. O svom putovanju u Mletke i Beč god. 1853«, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, III, Zagreb, 1956., 336; ISTI, »Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim«, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, IV, Zagreb, 1857., 390–392.

² I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, »Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim«, 390–392.

³ O ovom rukopisu, koji se često citira kao glavno zapisano svjedočanstvo na temelju kojega se izvodi ninsko podrijetlo Višeslavove krstionice, pisao je vrlo detaljno H. MOROVIĆ, »Jedan nestali izvor za kulturnu povijest grada Zadra«, *Zadarska revija*, god. I/4, Zadar, 1952., 36–43.

⁴ G. FERRARI-CUPILLI, »Su d' un antica vasca battesimale del Museo Correr di Venezia«, *La Voce Dalmatica*, 1/1860., br. 22 (27. X), Zadar, 175–178.

⁵ R. CATTANEO, *L'architettura in Italia dal sec. VI. al Mille circa*, Venezia 1888., 110–111.

⁶ E. STÜCKERBERG, *Langobardische Plastik*, Kempten – München, 1909., 72.

identifikaciju Višeslava kao zahumskog kneza i natpis stilski povezuje – poglavito pismo – s natpisom kneza Branimira iz Muća, spominje svećenika Ivana iz korespondencije pape Ivana VIII. i kneza Branimira, Višeslava drži hrvatskim knezom, iznosi mišljenje da ima još dosta lakuna u genealogiji hrvatskih vladara između Muncimira i Tomislava te na osnovi svih iznesenih pretpostavki predlaže njegov smještaj u nizu poslije kneza Muncimira.⁷ Nakon toga ninsko podrijetlo krstionice, potpomognuto Ferrari-Cupillijevim argumentima, prihvatili su i drugi hrvatski povjesničari. L. Jelić smatra Višeslava prvim hrvatskim pokrštenim knezom⁸, što podržava F. Šišić⁹, a i Lj. Karaman¹⁰. L. Jelić, uvjeren u ninsko podrijetlo krstionice, kreće zatim u arheološka istraživanja ninske katedrale i dokazuje arheološkim ostacima njezino mjesto u katedralnom sklopu.¹¹

Novo poglavlje s propitivanjem raznih aspekata krstionice, poglavito onih stilskih, ali i onih koji se odnose na njezino podrijetlo i povijesnu identifikaciju kneza Višeslava, otvara se nakon njezina dopremanja u Hrvatsku. Prvi je korak učinio M. Šeper, koji je napravio svoju stilsku i djelomičnu epigrafsku analizu spomenika te uspostavio analogiju s natpisom na ciboriju prokonzula Grgura i temeljem toga krstionicu smjestio u XI. stoljeće.¹² Nakon Šeperova članka iz 1958. godine, provodi se i revizija Jelićevih istraživanja u Ninu. Istraživanja koja su nijekala Jelićeve objavljene rezultate objavili su M. Suić i M. Perinić 1962., s dalekosežnim i eksplicitnim zaključkom da krstionica s imenom kneza Višeslava »treba da se briše iz kataloga spomenika naše starohrvatske (i bilo koje druge) arheologije«.¹³ Jednako su se tako Šeperovu mišljenju priklonili N. Klaić¹⁴ i Ž. Rapanić¹⁵, dok S. Gunjača nastanak krstionice vezuje uz proces pokršćavanja Hrvata i smješta je u treće desetljeće IX. stoljeća.¹⁶ Lj. Karaman je Šeperu, pak, odgovorio stilsko-epigrafskom analizom koja krstionicu smješta u IX. stoljeće.¹⁷ Krstionicom i natpisom na njoj bavio se I. Petricioli u više navrata. Tako 1969. upućuje na potrebu arheoloških istraživanja ninskog baptisterija,¹⁸ a 1984. kontekstualizira i konkretnije raspravlja na temelju – u međuvremenu – objavljenih arhivskih zapisa i do tada provedenih arheoloških istraživanja ninske katedrale sv. Asela problem baptisterija,¹⁹ nabacuje usputnu mogućnost da se »ne smiju isključiti domišljanja o svećeniku Ivanu, koji bi mogao biti onaj isti iz

⁷ F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb, 1877., 376–377.

⁸ L. JELIĆ, »Spomenici grada Nina«, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, n. s., 6, Zagreb, 1902., 104.

⁹ F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb, 1914., 119–120, ISTI, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., 308–309.

¹⁰ Lj. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930., 79; ISTI, *Živa starina*, Zagreb, 1943., 40–44; ISTI, »O vremenu krstionice kneza Višeslava«, *Peristil*, III, Zagreb, 1960., 107–109.

¹¹ L. JELIĆ, *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu*, Zagreb, 1911.

¹² M. ŠEPER, »Der taufstein des Kroatischen Fürsten Višeslav aus dem Frühen Mittelalter«, *Nachrichten des Deutschen Instituts für merowingisch-karolingische Kunstforschung (Archiv Paulus)*, 15–16, Erlangen, 1958., 1–21.

¹³ M. SUIĆ-M. PERINIĆ, »Revizija iskapanja 'ninskog baptisterija'«, *Diadora*, 2, Zadar 1962., 317–320.

¹⁴ N. KLAJČ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971., 197–198.

¹⁵ Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split 1987., 180, 189.

¹⁶ S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, knj. 2, Zagreb 1973., 137–141.

¹⁷ LJ. KARAMAN, »O vremenu krstionice kneza Višeslava«, 107–109.

¹⁸ I. PETRICIOLI, »Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 16–17, Zadar 1969., 315–317.

¹⁹ I. PETRICIOLI, »Krstionica s imenom 'Vuissaslavo duci' i problem ninskog baptisterija«, *Starohrvatska prosvjeta*, III/14 (1984.), Split, 1985., 125–134.

papirnih pisama Branimiru, što bi krstionicu datiralo tričetvrt stoljeća kasnije« uz napomenu »da bi se pitanje prvotnog položaja krstionice ipak moglo riješiti arheološkim istraživanjima i možda potvrditi ono što je Ferrari-Cupilli pretpostavio«, jer podaci koje navodi *Anonim Filippi*, a iznosi Ferrari-Cupilli, potvrđuju »dva znatno starija svjedočanstva – iz 16. i početka 17. st.«.²⁰ Zanimljivo je da se M. Suić kasnije u više navrata vraćao Višeslavovoj krstionici,²¹ ali sada njezinu natpisu te je, iako ju je prethodno isključio iz hrvatskoga spomeničkog korpusa, navodi kao Višeslavovu krstionicu iz Nina i daje velik doprinos tumačenju natpisa te iskorak u mogućnosti datiranja spomenika.²² O krstionici se raspravljalo i na znanstvenom skupu 1985. godine u Splitu.²³ Na tom je skupu svoje izlaganje održao J. Belošević koje je objavio kasnije, a ne u zborniku radova skupa, i u njemu je ponovio sva važna pitanja koja se tiču krstionice, uz čvrsto vlastito opredjeljenje za njezinu ninsku provenijenciju i dataciju u početak IX. stoljeća.²⁴ Posebno je zanimljivo predavanje istom prilikom iznio eminentni tršćanski profesor G. Cuscito u kojem je dotaknuo također krstionicu s imenom kneza Višeslava u kontekstu problematike kojom se sam bavi.²⁵ U raspravi koja je uslijedila na splitskom skupu G. Cuscito je »izrazio svoje potpuno slaganje s Beloševićevim pridavanjem veće vjerojatnosti mišljenju da tzv. Višeslavova krstionica potječe iz početaka 9. stoljeća, dodajući da se takav zaključak nameće nakon pozornog uspoređivanja paleografskih i ornamentalnih elemenata na toj krstionici i na spomenicima akvilejskog kruga«.²⁶ V. Delonga je pak donijela u dva navrata cjelovit pregled problematike vezane uz krstionički zdenac i natpis na njemu sa svom bitnom literaturom.²⁷ V. Posavec se s gledišta povjesničara pozabavio vremenskim smještajem kneza Višeslava i usto ukratko ponovio sva prethodna mišljenja i problematiku vezanu uz ovaj spomenik.²⁸ T. Raukar također, pošto se osvrnuo na pitanja koja proizlaze iz okolnosti tradicije Višeslavove krstionice, iznosi stav da bi se, unatoč svim nejasnoćama, »smjelo oprezno, ali i utemeljeno pretpostaviti da je krstionica s imenom kneza Višeslava mogla biti prenesena u Mletke samo s područja kojim je od XV. do XVIII. st. vladala

²⁰ I. PETRICIOLI, »Krstionica s imenom 'Vuissaslavo duci' i problem ninskog baptisterija«, 130.

²¹ M. SUIĆ, »Prilog tumačenju latinskih srednjovjekovnih natpisa: *composuit* ili *compsit*«, *Zbornik narodnog muzeja*, 9–10/1979., Beograd 1979., 197–203; ISTI, »Nekoliko spojnica i razdjelnica između Nina i Knina iz starije hrvatske prošlosti«, *Starohrvatska spomenička baština. Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog od 6-8. listopada 1992*, Zagreb, 1996., 165–171.

²² M. SUIĆ, »Prilog tumačenju latinskih srednjovjekovnih natpisa: *composuit* ili *compsit*«, 197–203.

²³ Riječ je o Drugom međunarodnom simpoziju o hrvatskoj crkvenoj i društvenoj povijesti *Počeci kršćanstva i društvenog života u Hrvata od VII. do kraja IX. st.*, Split, 30. rujna – 5. listopada 1985.

²⁴ J. BELOŠEVIĆ, »Počeci kršćanstva kod Hrvata u svjetlu arheološke građe«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* (36), *Razdio povijesnih znanosti* (23), Zadar, 1997., 132–136.

²⁵ G. CUSCITO, »Il ruolo di Aquileia e dei Franchi nella cristianizzazione degli Slavi sudoccidentali«, *Počeci kršćanstva i društvenog života u Hrvata od VII. do kraja IX. st.*, Radovi Drugog međunarodnog simpozija o hrvatskoj crkvenoj i društvenoj povijesti Split, 30. rujna – 5. listopada 1985., Crkva u svijetu, Split, 1990., 161–169.

²⁶ S. KOVAČIĆ, »Osvrt na rad simpozija – kronika«, *Počeci kršćanstva i društvenog života u Hrvata od VII. do kraja IX. st.*, Radovi Drugog međunarodnog simpozija o hrvatskoj crkvenoj i društvenoj povijesti Split, 30. rujna – 5. listopada 1985., Crkva u svijetu, Split, 1990., 360–361.

²⁷ V. DELONGA, *Latinski epigrafski spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 205–207; ISTA, *Hrvati i Karolinzi, II, Katalog* (A. MILOŠEVIĆ, gl. ur.), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000., 309–312.

²⁸ V. POSAVEC, »Krstionica kneza Višeslava i njegovo mjesto u kronologiji hrvatskih vladara«, *Historijski zbornik*, god. XLIX, Zagreb, 1996., 17–32.

Venecija, dakle prije svega s prostora između Zrmanje i Cetine, što znači s prostora na kojemu se u ranom srednjem vijeku nalazila jezgra hrvatske kneževine.²⁹ N. Jakšić se u posljednje vrijeme više puta, što *explicite* što *implicite*, bavio Višeslavovom krstionicom. No osobito su znakovita dva članka u kojima iznosi probranu argumentaciju koja mu pomaže da spomenik izbaci iz hrvatskoga spomeničkog korpusa, a ni jednom se riječju ne osvrće na svu složenu problematiku te su upravo ti članci povod što sam se prihvatila paleografsko-epigrafske raščlambe našega spomenika.³⁰

Paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa

Kada se općenito analizirao hrvatski epigrafski latinistički korpus ranoga srednjeg vijeka s aspekta pisma, odnosno kada se raspravljalo o paleografskim osobitostima pojedinog epigrafa ili pak čitavog korpusa,³¹ glavno mjesto u promišljanjima imale su – možemo to tako nazvati – vanjske značajke natpisa. Drugim riječima, pozornost se posvećivala stilsko-likovnim kriterijima, odnosno oblicima slova (grafema) te svim drugim njihovim pojavnostima, kao što su sam po sebi grafemski oblik, ligature, kontrakcije, suspenzije. Zanimljiva je pak bila ona najsloženija, da je tako nazovemo unutarnja, paleografska analiza koja razmatra pojavu i funkcioniranje kratice u sustavu s osloncem na tekstološku vrijednost kao i povezanost epigrafskih i paleografskih zapisa s obzirom na prostor i vrijeme. Utvrđeno je da takav pristup istraživanju pisanih spomenika, koji se zasniva na konkretnijem kronološkom pozicioniranju pojedine kratice, pridonosi i uspostavljanju veza između latinskih pisama upotrebljivanih na pojedinim područjima kao i njihovu prožimanju i međusobnim utjecajima. Veze između epigrafskih, uglavnom natpisa na kamenu, i paleografskih zapisa, što znači onih mahom u liturgijskim kodeksima ili kasnije onih u raznim dokumentima, postojale su u srednjem vijeku kao uostalom i ranije, kako je to općepoznato. Upravo ćemo se u ovoj paleografsko-epigrafskoj raščlambi pokušati osloniti na takva razmatranja, a potporu za ovakav pristup i metodologiju nalazimo u riječima hrvatskog paleografa Viktora Novaka, koji je u zapaženoj sintezi³² iznio ovakvo mišljenje: »Dalmatinski srednjovekovni epigrafski spomenici pokazuju u svome postepe-

²⁹ T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997., 24–26, posebno bilj. 9.

³⁰ N. JAKŠIĆ, »On the Origin of the Baptismal Font with the Name of Prince Višeslav«, *Hortus artium medievalium*, 8, Zagreb-Motovun, 2002., 241–245; ISTI, »Manipulacija povijesnim spomenicima – primjer Višeslavove krstionice«, *Zbornik »Povijesno naslijeđe i nacionalni identitet«*, Zavod za školstvo Republike Hrvatske, Zagreb, 2006., 40–45. O ostalim Jakšićevim radovima vezanim uz Višeslavovu krstionicu vidi niže.

³¹ Ž. RAPANIĆ, »Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 65–67/1963–1965., Split, 1971., 271–310; M. IVANIŠEVIĆ, »Neobjavljeni ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Trogira«, *Starohrvatska prosvjeta*, III/11 (1981.), Split, 1981., 169–177; I. PETRICIOLI, »Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra«, *Diadora*, 2, Zadar, 1962., 251–269; R. MIHALJČIĆ–L. STEINDORF, *Namentragende Steininschriften in Jugoslawien vom Ende des 7. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*, *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*, 2, Wiesbaden, 1982.; V. DELONGA, *Latinski epigrafski spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*; M. MATIJEVIĆ SOKOL, »Latinski natpisi«, *Hrvatska i Europa*, I, Zagreb, 1997., 239–256; R. KATIČIĆ, *Litterarum studia, Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb, 1998., *passim*; V. DELONGA, »Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci – latinska epigrafska baština u hrvatskim krajevima«, u: *Hrvati i Karolinzi, I, Rasprave i vrela* (A. MILOŠEVIĆ, gl. ur.), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000., 216–249.

³² V. NOVAK, *Latinska paleografija*, Beograd, 1952.

nom razvitku savršenu sliku opšte povezanosti pisma u natpisima sa onima u rukopisima. Jer srednjovekovna minuskula snažno ostavlja svoje tragove i u natpisima. Dakle i na ovom sektoru dalmatinska epigrafika produžuje tradiciju iz ranijeg rimskog, preslovenskog perioda, gdje je takođe zapažena ova neizostavna zakonitost.³³

Novakovo zapažanje kao stav iskusnog istraživača i znalca europske i hrvatske paleografske i epigrafske baštine na neki način određuje metodološku podlogu koju ću primijeniti u analizi natpisa s imenom kneza Višeslava, uzimajući u obzir dostignuća drugih relevantnih struka.

Čini mi se da je prije samog analiziranja ovdje promatranog natpisa potrebno iznijeti neka opća zapažanja u razvoju latinskog pisma tijekom rimskog razdoblja kao i ranoga srednjega vijeka koja se tiču međusobnog odnosa i njegovih epigrafskih i paleografskih inačica, a za koje smatram da mogu pridonijeti prostornom i kronološkom određenju krstionice.

a) Opće značajke razvoja latinskog pisma s osobitim obzirom na epigrafske zapise

Opća značajka srednjovjekovnih zapisa latinskim jezikom bilo onih na mekim materijalima (uglavnom na pergameni i papiru) – pa spadaju u područje paleografskih istraživanja – kao i onih na tvrdim (uglavnom kamenu) jest upotreba i razvoj raznih vrsta kratice tijekom vremena. Kraćenje riječi ponajviše je bilo uvjetovano štednjom materijala. Determiniranost zapisa pisačem podlogom odnosi se u većoj mjeri upravo na epigrafske spomenike, odnosno natpise na kamenu.

No prateći razvoj latinskog jezika i pisma oslanjamo se jednako i na epigrafske spomenike i na one paleografskog značaja. Paleografske i epigrafske karakteristike pisma međusobno se nadopunjavaju i isprepleću, s tim da katkada epigrafi – posebno u ranijim razdobljima rimske epohe, ali i u pojedinim područjima, pa i na hrvatskom prostoru u srednjem vijeku – nadomještaju nedostatak drugih zapisa, što znači da u nekim razdobljima paleografski i epigrafski zapisi idu susljednim, a katkad usporednim pravcem. Arhajska, kvadratna, rustična i kurzivna kapitala, kao najstariji oblici latinskog pisma, poznati su s natpisa širom Rimskog Carstva³⁴ i predstavljaju primjere epigrafskih pisama. U pokušaju razrješenja natpisa pisanih nekom od navedenih inačica, nije samo dovoljno razaznati oblik grafema, nego je nužno znati kontekstualno razriješiti kratice čiji smisao u antičko vrijeme tražimo unutar društvenog, javnog, odnosno kulturnog, političkog, vojnog, obiteljskog života pretkršćanskog Rima. Rimsko je razdoblje s vremenom razvilo takav standardiziran sustav kratica koji je danas sasvim poznat i ne ostavlja prijedpore pri razrješavanju, bilo da je riječ o suspenzijama, bilo kontrakcijama, bilo nekom drukčijem načinu skraćivanja riječi.³⁵ Antička latinska epigrafija temelj je razvoja, pa i proučavanja kasnije ranokršćanske, ali i one srednjovjekovne epigrafske baštine. No nije samo epigrafski zapis antičkog razdoblja utjecao na oblikovanje kasnijih ranokršćanskih i srednjo-

---

³³ V. NOVAK, *nav. dj.*, 294.

³⁴ J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb, ³1991., 31–33.

³⁵ A. CAPPELLI, *Lexicon abbreviaturarum*, Ulrico Hoepli, Milano, ⁶1983, 429–516; R. MATIJAŠIĆ, *Uvod u latinsku epigrafiju*, Filozofski fakultet u Puli, Pula, 2002., 49.

vjekovnih epigrafa. Djela antičkih pisaca, a kasnije poglavito onih kršćanskih, pisana su knjižnim prilagođenim oblicima kapitale odnosno elegantnom i rustičnom, zatim kurzivnom majuskulom i minuskulom te uncijalom i poluuncijalom. Unutar tih knjižnih oblika latinskog pisma rimskog razdoblja postoje razlike koje se očituju općenito u oblikovanju grafema, povezivanju riječi i općem pogledu na pismo, ali postoje i neke sustavne unutarnje razlike s obzirom na uporabu i način skraćivanja riječi. Rimska kurzivna minuskula predstavlja posljednju fazu u razvoju latinskog pisma rimskog razdoblja, i to kao konačno njegov dekomponirani i rastočeni oblik na kraju antičkog razdoblja s velikim brojem kratice, među kojima prevladavaju ligature, koje predstavljaju sasvim izobličene ishodišne grafeme te je reforma pisma postala neophodna i zahtijevala je korijenit zahvat. No on se događao ovisno o povijesnom kontekstu i zbivanjima na pojedinim dijelovima Rimskog Carstva postupno i zasebno, tako da je kurzivna minuskula bila polazna točka za oblikovanje srednjovjekovnih minuskulnih pisama, najprije onih koje nazivamo nacionalnim (vizigotika, merovingika, beneventana), a kasnije i karoline. Budući da su temelji ovih srednjovjekovnih pisama bili minuskulni i da su predstavljali popravljavanje rimske kurzive, nisu u osnovi u samim svojim počecima mogli utjecati na formiranje strukture epigrafskih zapisa – iako je to, kako zaključuje V. Novak, ipak neizbježiv tijek paleografsko-epigrafskog prožimanja i utjecaja – ni s obzirom na grafemske oblike, ni s obzirom na sustav kraćenja, jer su epigrafi, slijedeći neke elemente antičke tradicije prilagođene ranokršćanskim potrebama, doživjeli bitne sustavne promjene uvjetovane dakako novim svjetonazorom i svoju su pojavnost temeljili na kapitali odnosno majuskuli.

Naime, navedena knjižna majuskulna pisma, koja su derivati i svojevrsni knjižni ekvivalenti epigrafskih kapitala rimskog razdoblja, utjecali su na oblikovanje i usustavljivanje i ranokršćanskih i srednjovjekovnih epigrafa, i to jednim dijelom samim oblicima grafema, a s druge strane tekstualnom povezanošću. Smatra se da je veliku preobrazbu pismenosti, pisma i njegove uporabe u drugoj polovini IV. stoljeća na području latinske epigrafije izveo kamenorezac Furije Dionizije Filokal (*Furius Dionysius Philocalus*). Bilo je to vrijeme uspona kršćanstva, a Filokal postaje ljubimac pape Damasa (366.–384.). Papa je Filokalu diktirao natpise kršćanskih mučenika koje je on epigrafski oblikovao.³⁶ Čini se da je Filokal bio umjetnik koji je pisao i knjige (kodekse), očekivano one kršćanskog biblijsko-liturgijskog sadržaja, koji su imali velikog utjecaja i na sami latinski jezik. Latinski se jezik u odnosu na prethodno rimsko pogansko razdoblje mijenja i prilagođava kršćanskom pogledu na svijet pod utjecajem literature novog sadržaja, koji zadire u jezik tako što s jedne strane preuzima grčku kršćansku terminologiju i latinizira je, a s druge strane velik broj latinskih riječi dobiva novo kontekstualno značenje u kršćanskom duhu.³⁷ Sve to utječe dakako i na sustav kratice, iako se epigrafija u svom razvoju jednim dijelom drži nekih osnovnih antičkih načela na kojima se nadograđuje i prilagođava novim potrebama. To znači da su kratice riječi koje pripadaju institucionalnom korpusu i drugoj nomenklaturi antičkog, rimskog razdoblja, zamijenile one kršćanskog značaja,

³⁶ V. NOVAK, *Latinska paleografija*, 86, 97.

³⁷ K. SIDWELL, *Reading medieval Latin*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995., 133–150; D. SHEERIN, »Christian and Biblical Latin, The Liturgy«, u: *Medieval Latin, An Introduction and Bibliographical Guide* (ur. F. A. C. Mantello i A. G. Rigg), The Catholic University of America Press, Washington, 1999., 137–182.

koje su sada učestale. Taj se proces može pratiti ne samo po zapisima na kamenu nego i po istodobnim, danas poznatim i sačuvanim knjigama-kodeksima. S obzirom na kršćanski karakter srednjeg vijeka, više su utjecali sasvim sigurno kodeksi kršćanskog sadržaja. Razlog je tome što je rimska književnost bila pisana na papirusu koji je propao. Pojava pergamentnog kodeksa istodobna je usponu i afirmaciji kršćanstva u IV./V. st., a uncijala i poluuncijala izdiferencirale su se kao kršćanske inačice latinskog pisma,³⁸ iako su sačuvani i kodeksi kršćanskog sadržaja pisani knjižnom kapitalom, i onom elegantnom kvadratnih oblika i onom rustičnom. Proučavanje pisma tih starih knjiga, bilo onih s tekstovima rimske književnosti bilo onih kršćanskih sadržaja, omogućuje uspostavu relativnih vremenskih odnosa na osnovi načina pisanja i praćenja razvoja skraćivanja riječi. Uočava se tako da se u kodeksima pisanim knjižnom kapitalom pojavljuju kratice, ali znatno manje nego na epigrafskim spomenicima rimskoga poganskog razdoblja,³⁹ koje je referentna točka – zbog dostupnosti – za proučavanje i međusobnu uspostavu analogija. Kraćeni su učestali oblici kao padežni nastavak *-bus*, enklitični veznik *-que* i koristi se mali vodoravni potez iznad riječi za grafem **M**. Najstariji rukopisi takva skraćivanja primjenjuju samo na kraju retka.⁴⁰ Prvi put je izostavljanje slova M na kraju retka i njegov nadomjestak vodoravnom crtom zabilježen 167. godine.⁴¹ Takva je pojava uočena na ranokršćanskim epigrafskim spomenicima i to se može pripisati djelovanju već spomenutog Furija Dionizija Filokala i njegovoj obnovi epigrafske kvadratne kapitale. Kapitala je doživjela svoj uspon i kao knjižno pismo, što se povezuje s relativno velikim brojem kodeksa s Vergilijevim djelima pisanih kvadratnom i rustičnom kapitalom u IV. stoljeću.⁴² Od tog su vremena epigrafska i paleografska pisma čvršće međusobno povezana, to više jer je i njihov sadržaj istog, kršćanskog podrijetla. No epigrafski zapisi ipak, ovisno o području gdje nastaju i njihovoj namjeni, pokazuju osobitosti koje su uvjetovane situacijom, ustanovama, lokalnim latinitetom i sl. te ujedno time i otklon od utjecaja kodeksa koji sadrže ponajprije biblijske tekstove ako nisu na njih uže sadržajno oslonjeni. Rimski ranokršćanski natpisi, koji su ustrajali na tradiciji koju je uspostavio Furije Dionizije Filokal za pape Damasa, ilustriraju najbolje »čisti« paleografsko-epigrafski način skraćivanja.⁴³

Čini se da se običaj izostavljanja slova M na kraju retka može objasniti estetskim razlozima, jer je ono u kvadratnoj kapitali bilo karakteristično slovo koje ju je obilježavalo svojim pravilnim četvrtastim oblikom. Stoga se, ako se ne bi zbog pomanjkanja prostora pri kraju retka mogla postići potpuna pravilna kvadratičnost tog grafema, radije izostavljao i nadomještao natpisnom vodoravnom crtom. Tijekom razvoja latinskog pisma upotreba vodoravne ili blago zavijene crte iznad riječi preuzimala je i druge funkcije. U prvo vrijeme ona je nadomjestak samo za slovo M na kraju retka, a zatim se isto tako počinje

³⁸ V. NOVAK, *Latinska paleografija*, 98–121; J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, 38–45; B. BISCHOFF, *Latin Paleography. Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990., 58, 66–78.

³⁹ J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, 52; R. MATIJAŠIĆ, *Uvod u latinsku epigrafiju*.

⁴⁰ V. NOVAK, *Latinska paleografija*, 96.

⁴¹ B. BISCHOFF, *Latin Paleography. Antiquity and the Middle Ages*, 151.

⁴² V. NOVAK, *Latinska paleografija*, 86–87, 97–98.

⁴³ *MONUMENTA EPIGRAPHICA CHRISTIANA* edita curante Angelo Silvagni, vol. I. Roma, In civitate Vaticana MDCCCXLIII, tab. V-IX.

upotrebljavati za slovo N, pa zatim za jedno i drugo bilo gdje u tekstu i najposlije općenito vodoravna (ili blago zaobljena) crta iznad riječi upućuje u srednjem vijeku i u paleografskim i u epigrafskim tekstovima na kraćenje riječi bilo kontrakcijom (*per contractionem*) bilo suspenzijom (*per suspensionem*).

Kršćanski kodeksi pisani uncijalom i poluuncijalom, sintetizirajući dotadašnje običaje pri pisanju, bilo na tvrđim bilo na mekim materijalima, dio njih preuzeli su i prilagodili svojim potrebama. Naime, u tim se tekstovima učestalo pojavljuju riječi iz kršćanskog korpusa, od kojih su neke grčkog podrijetla, te postaje praksa da se one skraćuju. Stariji kodeksi imaju manje kratice, i to su one koje se susreću kao kratice knjižne kapitale, ali se pojavljuju specifične kratice tzv. *nomina sacra* (*Deus, Dominus, Iesus, Christus, Spiritus, sanctus*), a nešto kasnije toj se skupini riječi pridružuju i one iz kršćanske hijerarhije za *presbyter, episcopus, reverendus, Israel, quoniam* itd. Isto tako nalazimo u tim kodeksima (ali i na natpisima) *nexus litterarum* odnosno *litterae contiguae*, i to u završecima glagolskih oblika (UNT, UR), ali i druge kao US, TR, NS.⁴⁴ No vrlo je teško potpuno točno vremenski utvrditi kada su nastali kodeksi iz razdoblja od IV. do IX. stoljeća koji su prenijeli knjižnu baštinu bilo da je pisana nekom od knjižnih (elegantnom ili rustičnom) kapitala ili uncijalom ili poluuncijalom, a sadržajno su to djela i antičkih autora i ona kršćanskog sadržaja. Ipak su s vremenom uočeni i uspostavljeni neki relativni kronološki reperi. Pri tome upravo analiza paleografskih značajki – osobito *sustav kratica* – predstavlja gotovo jedinu čvrstu točku koja daje najviše elemenata za uspostavu vremenskih odrednica. One pak u nekim slučajevima u kombinaciji s jezičnim osobitosima dovode i do apsolutnih datuma. Kako se epigrafi – prema onom što smo naprijed iznijeli – ponašaju na isti način, onda je i na njih moguće primijeniti istu metodu te na temelju pojedinih korištenih abrevijatura kao i međuovisnosti jezika i pisma uspostaviti relativne – ali čak onda u nekim situacijama i apsolutne kronološke točke.

Ta opća zapažanja moguće nam je provjeriti na našoj najstarijoj knjizi, *Splitskom evangelijaru* (*Evangeliarium Spalatense*), koji je dostupan preko faksimilskog izdanja.⁴⁵ Grandiozni kodeks pisan je poluuncijalom, a datira ga se u širem rasponu od VI. do IX. stoljeća.⁴⁶ No on osim što zrcali pismenost i umijeće nekog skriptorija, vrlo vjerojatno iz sjeverne Italije, marginalnim zapisima rimskom kurzivnom minuskulom svjedoči o »svakodnevnoj« pismenosti koja je živa, stvarna, ali duktusom i jezikom distancirana od tvorca kodeksa. Uvidom u njegov sadržaj »paleografskim« pogledom uočavamo paleografske i jezične posebnosti koje taj kodeks mogu datirati u VIII. stoljeće. Očituje se to u sustavu kratica koje su svojstvene mlađoj poluuncijali. Krate se po uobičajenom načinu – uz dobro poznata *nomina sacra*: *Deus, Dominus, Spiritus, Iesus, Christus, sanctus, Israel* – još i *quoniam*, zatim ablativni nastavci *-bus* i enklitika *-que*, koje su ujedno kompatibilne odgovarajućim razvijenim poluuncijalnim grafemskim oblicima. Imajući u vidu sukcesivni razvoj pisma kada u okvirima karolinške renesanse, s jedne strane,

⁴⁴ V. NOVAK, *Latinska paleografija*, 85–87, 108; J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, 34, 40.

⁴⁵ *Evangeliarium Spalatense*, Književni krug, Split, 2004.

⁴⁶ Svu važnu literaturu o *Splitskom evangelijaru* vidi u: T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 297–300; V. DELONGA, *Hrvati i Karolinzi, II, Katalog* (A. MILOŠEVIĆ, gl. ur.), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000., 133–138.

a pod utjecajem benediktinaca, s druge strane, počinje u skriptorijima samostana i biskupskih središta na italskom tlu te u Srednjoj i Zapadnoj Europi uspon minuskulnih pisama, karoline i beneventane, koje početkom IX. stoljeća imaju ograničeno područje širenja, nema sumnje da su u to vrijeme knjige kao što su *Evangeliarium Spalatense* ili npr. *Evangeliarium Civaldense*⁴⁷ tekstualno, jezično i paleografski imale znatan utjecaj. Taj je utjecaj bio višeznačan. S jedne strane očitovao se neposredno, jer su to bile knjige kao npr. *Čedadski evangelijar* u koji su se upisivali germanski i slavenski hodočasnici svjedočeći o kršćanskim korijenima tih naroda i njihovoj vjeri, a u *Splitski evangelijar* svećenik je kao u »živu« knjigu sa strane svojim tvrdim rukopisom označio dijelove koje u određene dane treba čitati. Stoga nije teško zamisliti da su se epigrafski srednjovjekovni zapisi također oslanjali na takve knjige, osobito ako su bili sadržajno povezani. Isto tako prvi prijepisi novih kodeksa s biblijskim sadržajima iz starih predložaka, pisanih tradicionalnim pismima rimske epohe (kapitalom, uncijalom i poluuncijalom), pismima koja nisu još sasvim definirana, oslikavaju modalitete transmisija pismenosti. Ilustrativan je primjer tzv. *Alkuinove Biblije*, kodeksa datiranog oko 825.–830. godine, čiji je osnovni tekst pisan ranom karolinom, pismom novoga minuskulnog duktusa, ali u kojem su doslovce prepisane/precrtane kratice kao što su *nomina sacra* i druge karakteristične za prethodna pisma, kapitalu, uncijalu i poluuncijalu. Naslovi su pak pisani kapitalom i poluuncijalom.⁴⁸ Karolinu oblikovanu kao minuskulno pismo⁴⁹, koje se razvija iz rimske kurzive, karakterizira velik broj ligatura, a njih u ovom kodeksu još nema. Upravo je zato *Alkuinova Biblija* sačuvala u prijelaznom razdoblju prethodni sustav kratica, ali nagovješćujući novim pismom novi pravac kretanja latinske srednjovjekovne pismenosti. Time je također vremenski utvrdila jedan paleografski sloj i postala kronološka točka bitna za uspostavu analogija.

Na isti su način kodeksi nastali u razdoblju V/VI. – VIII. stoljeća morali utjecati i na srednjovjekovne epigrafske zapise, jer su bili ipak jedine knjige iz kojih su se crpili kršćanski sadržaji. Temeljni kršćanski tekstovi još uvijek su početkom IX. st., dok nisu karolinška minuskula i beneventana zavladaile, bili dostupni posredstvom uncijalnih i poluuncijalnih kodeksa. Kapitala, odnosno njezina rustična inačica kao i kod ranokršćanskih natpisa i dalje se koristila kao epigrafsko pismo srednjeg vijeka. Epigrafski zapis koji nastaje početkom IX. stoljeća tako sjedinjuje u sebi tradiciju iz prethodnog razdoblja koju su prenijeli ranokršćanski epigrafi i kodeksi. Zato i sustav kraćenja, koji ćemo pratiti na epigrafima, moramo u vremenskom slijedu tražiti povezano sa sustavom kratica korištenih u dostupnim paleografskim tekstovima, to više što su zaista evidentirana zajednička mjesta prožimanja i utjecaja, kako je to primijetio V. Novak.

⁴⁷ Isto. Vidi i: M. MATIJEVIĆ SOKOL–V. SOKOL, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, Milano–Zagreb, 2005., 62–63; M. ANČIĆ, »Vrela«, u: *Hrvati i Karolinzi, I, Rasprave i vrela*, (A. MILOŠEVIĆ, gl. ur.), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000., 289–291.

⁴⁸ F. STEFFENS, *Lateinische Paläographie*, I–III, Freiburg 1903.–1906.; *Supplement zur ersten auflage*, Trier, 1909., tab. 22–23; M. PELC, *Pismo – knjiga – slika. Uvod u povijest informacijske kulture*, Golden marketing, Zagreb, 2002., 68. Na fotografiji se lijepo vide sva pisma kojima je pisana *Alkuinova Biblija*.

⁴⁹ J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, 55–98; V. NOVAK, *Latinska paleografija*, 129–280; B. BISCHOFF, *Latin Paleography. Antiquity and the Middle Ages*, 83–149.

Dakle, popudbina s kojom su latinsko pismo i njegov paleografsko-epigrafski sustav ušli u rani srednji vijek jest ono što su neposredno prenijeli kršćanski tekstovi pisani knjižnim pismima rimskog razdoblja odnosno kapitalom, ali ponajviše uncijalom i poluuncijalom, kao i ranokršćanski epigrafski spomenici koji su sintetizirali antičku epigrafsku tradiciju i kasnoantičku, odnosno ranokršćansku knjižnu tradiciju.

Ova sažeta rekapitulacija razvoja latinskog pisma polazna je osnova za raščlambu natpisa krstionice kneza Višeslava, s naglaskom upravo na sustavu skraćivanja koji se pojavljuje u ovom natpisu, uključujući njegove – i vanjske i nutarnje – značajke.

b) Natpis krstionice kneza Višeslava

PRILOG 1. *Crtež krstionice što ga je objavio I. Kukuljević Sakcinski*

Tekst na šesterostranom krsnom zdencu za uranjanje, čija je visina 90 cm, a širina 120 cm, glasi:

HEC FONS NE(M)PE SVMIT INFIRMOS VT REDDAT ILLVMINATOS, HIC EXP-
 ANT SCELERA SVA QU(O)D[DE PRIMO] SVMPSERVNT PARENTE, VTEFFICIAN-
 TVR CHR(ISTI)COLE SALVB RITER CONFITENDO TRINV(M) P(ER)HENNE(M).
 HOC IOH(ANNES) PR(ES)B(YTER) SVB TEMPORE VVISSASCLAVO DVCI OPVS
 BENE CO(M)PSIT DEVOTE IN HONORE VIDELICET S(AN)C(T)I IOH(ANN)IS
 BAPTISTE VT INTERCEDAT P(RO) EO CLIENTVLOQVE SVO. – »Ovaj izvor na-
 ime prima nemoćne da ih vrati prosvijetljene. Ovdje čiste svoja zlodjela što su ih primili
 od prvog roditelja da postanu kršćani, spasonosno ispovijedajući vječno Trojstvo. Ovo
 je djelo vješto uresio svećenik Ivan u vrijeme kneza Višeslava naime na čast svetog Ivana
 Krstitelja, da posreduje za nj i njegova štitenika.«

Sam tekst sastavljen je od dvije cjeline. U prvom je dijelu kao subjekt istaknut krsni zdenac s kojega nam šalje sažetu verbalnu poruku sukladnu mjestu na kojem se ona nalazi. U drugom dijelu spominju se osobe koje imaju udjela u izradi (ukrašavanju) krstionice i one kojima je bila namijenjena. Dakako da su povjesničarima – kako smo to uostalom naprijed naveli – prvu pozornost pobudila imena koja se u natpisu spominju: knez Višeslav (VVISSASCLAVO DVCI) i svećenik Ivan (IOHANNES PRESBYTER). Kneževo je ime nedvosmisleno slavenskog podrijetla,⁵⁰ a ime svećenika Ivana kršćansko je i još k tome znakovito, jer je Ivan Krstitelj (*Iohannes Baptista*) na rijeci Jordan krstio Isusa Krista i nije nikakvo čudo da se svećenik baš takva imena kao sinonim biblijskog čina pokršćavanja pojavljuje u glavnoj ulozi pri primanju političkih elita odnosno samoga kneza Višeslava u izabranu zajednicu kršćana. Imena su usto bila povod pokušajima identifikacije osoba istoga imena poznatih iz drugih vrela, pa su mnoga historiografska raspravljanja bila usmjerena upravo na to pitanje, kako smo već vidjeli naprijed.

Druga razina teksta, odnosno ona njegova temeljna poruka, izrazito je kršćanskog sadržaja, iako je kao takvu nije moguće povezati s nekim cjelovitim biblijskim navodom. Sam izraz FONS na simboličkoj razini podrazumijeva čin krštenja, jer uranjanjem u vodu odnosno kasnije polijevanjem krštenika ovaj postaje kršćaninom i tako osigurava svoje spasenje na nebesima, odnosno vječni život. Upravo sintagme: izvor života – *fons vitae* kao i izvor mudrosti – *fons sapientiae* pojavljuju se u Bibliji više puta. Navodimo neka osobito znakovita mjesta: Tako: *Fons sapientiae, verbum Dei in excelsis* (Eccl 1, 5); *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus* (Ps 41, 2); *Quoniam apud te est fons vitae: et in lumine tuo videbimus lumen* (Ps 35, 10). U ovom posljednjem navodu nalazimo još leksičkih sličnosti utkanih u poruku natpisa kneza Višeslava. To je u psalmu imenica *lumen*, a u natpisu particip perfekta pasivni u akuzativu plurala glagola *illuminare* koji glasi *illuminatos*. Simboličku vrijednost i bliskost s biblijskim sadržajima ima i pridjev *infirmus* – slab, nejak. Biblijski *infirmi* su oni koji su grešni, a među njih svakako se ubrajaju nekršteni – tako: *Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum* (Ps 6, 3). Tekst psalma 41, 2 poznat nam je i s podnog mozaika salonitanskoga urbanoga bazilikalnog kompleksa, i to iz njegova baptisterijalnog dijela uz prikaz dva il jelena koja piju vodu iz kantara.⁵¹ Isto tako sintagma *salubriter confitendo trinum perhenne(m)!* (*spasonosno ispovijedajući vječno Trojstvo*) nedvojbeno nosi temeljnu poruku kršćanstva koja proistječe iz čina krštenja. Verbalno se također oslanja na osnovne biblijske tekstove. Ponajprije samo Presveto Trojstvo, odnosno jedinstvo Oca, Sina i Duha Svetoga, naznačeno je slikovito pri činu Kristova krštenja na rijeci Jordanu u Matejevu evanđelju (3, 16–17): *Baptizatus autem Iesus confestim ascendit de aqua; et ecce aperti sunt ei caeli, et vidit Spiritum Dei descendentem sicut columbam, et venientem super se. Et ecce vox de caelis, dicens: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui*. Da je ispovijedanje grijeha uvjet za ulazak među članove kršćanske zajednice

⁵⁰ O tvorbi i značenju imena hrvatskih vladara iz ranoga srednjeg vijeka, pa i o imenu kneza Višeslava, vidi: M. SUIĆ, »Nekoliko spojnica i razdjelnica između Nina i Knina iz starije hrvatske prošlosti«, 165–171.

⁵¹ E. MARIN, »Civitas splendida Salona. Geneza, profil i transformacija starokršćanske Salone«, u: *Salona christiana*, Arheološki muzej, Split, 1994., 37.

također potvrđuje isto evanđelje kada kaže da su pri činu krštenja koje je obavljao Ivan Krstitelj na Jordanu krstivši »Jeruzalem, cijelu Judeju, sve područje oko Jordana« oni ispovijedali svoje grijehе (*confitentes peccata sua*) (3, 6). Još izričitije sama dogma krštenja i propovijedanja, odnosno poučavanja kršćanstva, sadržana je u Kristovu nalogu apostolima kad im kaže: *Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, docentes eos servare omnia quaecumque mandavi vobis* (Matth 28, 19–20).

Cjelovit smisao i značenje Kristova krštenja, koje prenosi evanđelist Matej, sastavljač natpisa na krstionici s imenom kneza Višeslava sažeo je u svega četiri riječi, u skladu s mjestom koje je određeno za poruku. Epigrafi na zdanjima koja imaju veze s krštenjem često se pozivaju na štovanje Presvetog Trojstva te zbog toga sadrže elemente za moguću dataciju nastanka objekta odnosno sastavljanja natpisa.⁵² Naime, dogma Svetog Trojstva proglašena je na Nicejskom ekumenskom saboru 325. godine, ali je dobila na snazi upravo u franačkom razdoblju oko 800. godine. Širi se putem različitih zapisa bilo teoloških tekstova, epigrafa ili u diplomatskim dokumentima.⁵³ Tu je pojavu moguće promatrati unutar širih društvenih, kulturnih i svjetonazorskih procesa. Stvaranje nove onodobne Europe na temeljima staroga Rimskog Carstva, osmišljeno i napokon ostvareno u projektu Karla Velikoga, ujedinjeno kroz lik vladara-cara, kršćansku vjeru i latinski jezik, podrazumijevalo je rekristijanizaciju Europe. To je ujedno značilo pokrštavanje novih naroda koji izlaze na povijesnu scenu Europe, pa je simbolika Kristova krštenja na Jordanu u prvi plan iznijela i poduprla dogmu i štovanje Presvetog Trojstva. Misionari pak, kojima je namijenjena temeljna uloga u pokrštavanju i primanju novih članova u zajednicu kršćana, imaju istu zadaću kao Kristovi apostoli. Apostolima je on dao nalog da krste i poučavaju »u ime Oca i Sina i Duha Svetoga«.⁵⁴ Verbalno isticanje Svetog Trojstva u raznim izričajima na objektima vezanim uz čin krštenja kao što su krstionički kompleksi i namještaj u njima osnažuje i uspostavlja vezu biblijskih tekstova i vjernika, odnosno temeljni kršćanski nauk približava puku u pojednostavljenom, skraćenom obliku. Na taj način krstionički kompleksi – osim što se u njima obavlja čin krštenja – imaju zadaću poučavanja pučanstva koje je bilo nevično latinskom jeziku i pismu, prenositelju i glavnom uporištu novog svjetonazora. Pojava tekstova s ovakvim ili sličnim dogmatskim naznakama karakteristična je upravo za *prvu polovinu* IX. stoljeća, kada su procesi pokrštavanja završeni među narodima koji su pod Karolinzima ušli u zajednicu europskih naroda. Nakon sredine IX. stoljeća ovakve poruke nestaju s kamenih spomenika, jer za njima nema potrebe. Proces pokrštavanja pod okriljem dogme Svetog Trojstva predstavljen izrazom *Trinum* na natpisu krsnog zdenca s imenom kneza Višeslava u *čitavoj* Hrvatskoj, završio je *oko sredine* IX. stoljeća.⁵⁵ Smisao teksta Višeslavova natpisa vremenski je odredio T.

⁵² Vidi V. DELONGA, »Predromanički ciborij«, *Strahrvatska prosvjeta*, III/26 (1999.), Split 2004., 300–303.

⁵³ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, 309–310; ISTA, »Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci – latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima«, 241–244.

⁵⁴ Vidi: G. CUSCITO, »Il ruolo di Aquileia e dei Franchi nella cristianizzazione degli Slavi sudoccidentali«, 151–152.

⁵⁵ V. SOKOL, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština*, Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., 105–111, 122–124.

Raukar pitanjem: »Kako bismo sadržaj natpisa Višeslavove krstionice mogli objasniti nakon Trpimirova ili Branimirova doba?«⁵⁶

Sljedeće što nas zanima jest kako su mogli biti sastavljeni epigrafski tekstovi sa sadržajem čiji su smisao i svrha naprijed naznačeni. Logično je pretpostaviti da su sastavljači koristili kao predloške kodekse s biblijskim tekstovima odnosno pojedinim dijelovima Biblije (Vulgate). U slučaju Višeslavove krstionice čini se da se – kako smo mogli zaključiti iz navedenih citata – sastavljač teksta oslonio na riječi Evanđelja.⁵⁷ Biblija je inače bila temeljna knjiga na kojoj su u srednjem vijeku učili – jer su njezine sadržaje propovijedali – oni koji su bili zaduženi za širenje kršćanske vjere. Treba se prisjetiti da je pokršćavanje Hrvata u snažnom valu dolazilo iz krajeva s franačkom vlašću, i to preko Akvileje. O protagonistima pokršćavanja Hrvata *explicite* svjedoče imena svećenika germanskog podrijetla kao što su Gumpertus, Teodebertus i sl. Da je kristijanizacija bila neposredno uvjetovana obrazovanjem i poznavanjem latinske pismenosti iščitava se iz franačkih kapitulara, i to osobito onoga iz 825. godine donesenog za vrijeme Lotara I. u Corteoloni kojim se u Cividaleu utemeljuje visoka crkvena škola za »sve ostale gradove«, a među njima su i naši krajevi.⁵⁸ Iako se kao opća inačica latinskog pisma pod franačkim okriljem oblikuje te širi na prostorima njihove dominacije tzv. karolinška minuskula, ipak s pravom možemo pretpostaviti da su prvi misionari i svećenici kršćanski nauk izučavali i propovijedali iz kodeksa pisanih poglavito uncijalom i poluuncijalom, knjižnim pismima doličnim i uobičajenim od njihove pojave za glavne biblijske tekstove bilo evanđelistare, psaltire, sakramentare, misale ili cjelokupni tekst Biblije. Zbog toga treba pretpostaviti da je početkom IX. stoljeća – kao uostalom u razdoblju od IV. do VIII. stoljeća – postojala međuovisnost epigrafskih zapisa i onih iz kodeksa, osobito ako je među njima bila uspostavljena misaona i tekstološka veza.

Zanimljivo je stoga pozabaviti se natpisom krstionice kneza Višeslava s obzirom na njegove paleografsko-epigrafske značajke i vidjeti je li moguće utvrditi vezu kodeksa-predložaka i samog teksta. Na prvi pogled zamjećuje se da ovaj natpis, kao uostalom i sve druge, pri samom strukturiranju odlikuje ona bitna epigrafska značajka, a to je racionalno raspolaganje zadanim i zamišljenim prostorom za verbalnu poruku ostvareno povezivanjem riječi, slova i skraćivanjem riječi. Budući da su načini kraćenja u paleografsko-epigrafskim zapisima – kako smo naprijed naglasili – od antičkih vremena do kasnoga srednjeg vijeka jedini oslonac za uspostavu kronoloških odnosa, ovdje ćemo analizirati taj vid natpisa.

Možemo ustvrditi da dosada nije napravljena cjelovita epigrafska analiza Višeslavova natpisa. Stručnjaci su se prema svojim vlastitim znanstvenim sklonostima i opredjeljenjima, ali i stanju struke, bavili pojedinačnim aspektima epigrafa. Tako je osnovnu paleografsku grafemsku analizu napravio Lj. Karaman,⁵⁹ ujedno polemizirajući i odgovarajući M. Šeperu na objavljenu hipotezu da je krstionica s imenom kneza Višeslava iz XI.

⁵⁶ T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 291.

⁵⁷ Vidi i: T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 335.

⁵⁸ M. ANČIĆ, »Vrela«, u: *Hrvati i Karolinzi, I, Rasprave i vrela* (A. MILOŠEVIĆ, gl. ur.), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000., 278–279.

⁵⁹ LJ. KARAMAN, »O vremenu krstionice kneza Višeslava«, 107–109.

stoljeća. Karamanovu su analizu prihvatili kasnije i drugi znanstvenici.⁶⁰ Lj. Karaman je utvrdio da »slova B, D, P i R imaju ponekad na krstionici vertikalnu hastu produženu preko vodoravnih hasta slova«, zatim da je ovakav »oblik slova tipična pojava u epigrafiji u doba njezine dekadence u VIII stoljeću a kod nas se često javlja i na početku IX stoljeća«. ⁶¹ Lj. Karaman je također s likovnog aspekta krstionicu odredio kao spomenik prijelaznih obilježja koja se očituju u praznim ravnim prostorima, troprutastoj pletenici, pojavi astragala i klasična oka te samom šesterostranom obliku⁶² kao i veličini koja odgovara krštenju odraslih osoba.

PRILOG 2. Natpis na krstionici prema M. Šeperu

+ HECFONSŦE SVMITI NIRMOSTE DPA
 ILMINATOS HEXRANTSELEASVQVD
 DRIMSVBERVITRANEFEFICANT
 RXHCELSALVBRECONFEDOTV
 HENNEHOCIOHPRBSBTERAVKSSAS
 LAVDLOP SBNECOP SITPEVOTE
 INHONORVDLETSCI
 IHSBPTISFVITRENTPEO
 CLIENTVLOQVESVO

Na samom epigrafu nema mnogo kratica, iako zbog uporabe čitavog niza povezanih, upisanih i natpisanih slova (*litterae contiguae, insertae, columnatae*) ostavlja drukčiji dojam pa time i još mogućnosti analiziranja s drugih aspekata. Kako su se više-manje sve dosadašnje analogije uspostavljale isključivo unutar epigrafske spomeničke građe i to oslanjajući se na vanjske karakteristike epigrafa, krenut ćemo tim putem, ali ćemo isto tako pokušati uspostaviti na temelju tzv. unutarnjih značajki veze natpisa i paleografskih zapisa odnosno kodeksa.

Na natpisu se deset riječi pojavljuje u nekoj od inačica kraćenja, s tim da su dijelovi jedne riječi (*p/er/henne/m/*) skraćeni na dva različita načina. Kraćenja su uglavnom naznačena

⁶⁰ I. PETRICIOLI, »Krstionica s imenom 'Vuissaslavo duci' i problem ninskog baptisterija«, 128–129.

⁶¹ LJ. KARAMAN, »O vremenu krstionice kneza Višeslava«, 108.

⁶² LJ. KARAMAN, *Pregled umjetnosti u Dalmaciji, Odabrana djela*, Split, 1986., 83.

vodoravnom crtom iznad riječi za kontrahirane kratice ili iznad dijela riječi u slučajevima kada nedostaje nazal M ili N ili je pak sastavni dio grafemskog oblikovanja (kao za prijedloge *per* i *pro*). U jednom slučaju, vrlo vjerojatno zbog riječi djelomice uklesane s umetnutim slovima, znak kraćenja vodoravnom crtom je izostao. To je riječ HONORE gdje je upravo grafem E umetnut u grafem R, i to u sintagmi IN HONORE(M). Iako se vrlo često na epigrafskim spomenicima tijekom čitavoga srednjeg vijeka pojavljuje ista sintagma u dva oblika: *in honore* i *in honorem*, jer uz prijedlog *in* može stajati akuzativ i ablativ, od kojih je oblik s ablativom u ovom slučaju pogrešan, smatramo da je *littera inserta* bila razlog izostanka znaka kraćenja za grafem M, jer ga se nije imalo gdje uklesati. Druge riječi kojima znak kraćenja vodoravnom crtom iznad njih nadoknađuje grafem M jesu: NE(M)PE, TRINV(M), PERHENNE(M), TE(M)PORE, CO(M)PSIT. Kod riječi *perhennem* sastavljač natpisa ili lapicida postavio je iznad riječi znak kraćenja za slovo M i time je implicirao da se pridjev *perennis*, *e* pojavljuje u akuzativu muškog ili ženskog roda. No kako nedvosmisleno pridjev *per(h)ennis*, *e* u ovom slučaju stoji uz imenicu *Trinum* (Trojstvo), koja je poimeničeni pridjev (iz *trinus*, *a*, *um*) i srednjeg je roda,⁶³ onda grafem M odnosno znak kraćenja za njega nije potreban. Izričaj *Trinum perhennem* gramatički je pogrešan i trebalo bi stajati *Trinum per(h)enne*. U dva slučaja, dakle, lapicidi možemo pripisati »zasluge« za gramatičke pogreške, jer je jednom pogrešno procijenio i nije predvidio mjesto u kompoziciji natpisa za znak kraćenja kod sintagme *in honore(m)*, a drugi put ju je postavio iznad izričaja *Trinum perhennem*, gdje je nepotrebna. Umetnuto slovo H u spomenutom pridjevu ne predstavlja neuobičajenu pojavu u srednjovjekovnom latinitetu.⁶⁴ Također kratica CÖPSIT, koja se prema Suićevu prijedlogu razrješuje kao *compsit*,⁶⁵ u potpunosti se uklapa u sustav kratica primijenjen na krstioničkom natpisu.

Druga skupina skraćenih riječi *per contractionem* po svom se značenju ubraja u *nomina sacra* kao CHR(IST)ICOLE, S(AN)C(T)I, odnosno one koje prate *nomina sacra*, a odnose se na učestalo nazivlje iz crkvene hijerarhije kao PR(ES)B(YTER). Zanimljivo je primijetiti da je *nomen sacrum* CHRISTUS:CHRISTI skraćeno u složenici na uobičajeni način prema grčkoj inačici kraćenja Kristova imena XPI koja se pojavljuje u VIII. stoljeću. Slično je za imenicu *presbyter* upotrijebljena rijetka i znakovita kontrakcija PRB. Od ranije se inače koristi inačica PBR, koja je i češće u uporabi i traje kroz čitav srednji vijek. No uvijek postoji mogućnost da je lapicida zamijenio mjesta vrlo sličnih grafema B i R i tako stvorio kraticu. Kontrakcija PRB imenice *presbyter* gotovo se uopće ne pojavljuje u paleografskim inačicama (što znači u zapisima na mekom materijalu; dakle kodeksima i dokumentima), osim u naslovima koji su pisani knjižnom kapitalom u VIII. stoljeća.⁶⁶ No pojavljuje se kao epigrafska kratica, i to na ranokršćanskim natpisima, i kao takva još je potvrđena na spomenicima s početka IX. stoljeća.⁶⁷ U hrvatskome spomeničkom korpusu

⁶³ V. GORTAN – O. GORSKI – P. PAUŠ, *Latinska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, ³1966., 177.

⁶⁴ A. G. RIGG, »Orthography and Pronunciation«, u: *Medieval Latin, An Introduction and Bibliographical Guide* (ur. F. A. C. Mantello i A. G. Rigg), The Catholic University of America Press, Washington, ²1999., 79.

⁶⁵ M. SUIĆ, »Prilog tumačenju latinskih srednjovjekovnih natpisa: *composuit* ili *compsit*«.

⁶⁶ A. CAPPELLI, *Lexicon abbreviatarum*, 289, 492; F. STEFFENS, *Lateinische Paläographie, Supplement zur ersten auflage*, tab. 22.

⁶⁷ LJ. KARAMAN, »O porijeklu pregradnih zabata starohrvatskih crkava«, *Peristil*, III, Zagreb, 1960., 101.

ranoga srednjeg vijeka pojavljuje se samo na ovom natpisu i time odaje njegovu pripadnost starijemu vremenskomu epigrafskom sloju. Skupini *nomina sacra* možemo uvjetno rečeno pribrojiti i skraćivanje imena *Iohannes*. Jedanput je skraćeno u obliku suspensije u nominativu (IOH), a drugi se put pojavljuje kao kontrakcija u genitivu, gdje je zadržan prvi dio imenice kao u prethodnom slučaju (IOH), a padež je naznačen genitivnim nastavkom IS, tako da je kontrahiran dio riječi koji je u nominativu suspendiran (ANN). Kraćenje imena *Iohannes*, koje se često javlja u tekstovima iz biblijskog korpusa, nalazi se već u VII. stoljeću. To samo potvrđuje da je ime *Iohannes* doživljavano kao opća imenica.⁶⁸ Izostanak grafema O u riječi QVOD tumačimo nesmotrenošću lapicide.

U treću skupinu kratica ubrajamo dva specifična grafemska oblika slova P. U prvom slučaju grafem P u riječi *p(er)henne(m)* pojavljuje se kao posebno oblikovano slovo P s vodoravnom crticom postavljenom pod pravim kutom na njegovu prema dolje izduženu hastu i razrješava se kao *per* ili *par*. Takva kratica ubraja se u tzv. juridičke kratice (*notae iuris*).⁶⁹ Isti je slučaj s grafemom P u prijedlogu P(RO), gdje se također oko donje izdužene haste na lijevu stranu svija zaobljena linija i tako tvori specifičan oblik koji se koristi za kraćenje samostalno stojećeg prijedloga *pro* ili za istozvučni slog u složenicama. Zanimljivo je svakako da se ovakve kratice pojavljuju na epigrafima na ranokršćanskim spomenicima,⁷⁰ ali ujedno i u pravnim kodeksima pisanim uncijalom.⁷¹

Sve tri ove skupine kratica koje se javljaju na našem natpisu nastale su kao epigrafske kratice, ali su preko Filokala ušle u kodekse, posebno one kršćanskog sadržaja, i ubrajaju se u najstarije kratice. Srednji vijek ih je prihvatio i javljat će se u raznim kombinacijama u gotovo svim pismima, pa i onim minuskulnim. No na našem natpisu čine jedan zatvoreni sustav koji je nastajao još u rimskom razdoblju, raširen u kodeksima kršćanskog sadržaja pisanim kapitalom, uncijalom i poluuncijalom i nastavio se tijekom srednjeg vijeka, ali u novim kombinacijama i nikada kasnije više nećemo naći skupa samo ovakve tri vrste kratica na nekom zapisu. Isto je tako znakovito da na krstionici u natpisu nema niti jedne kratice tipične za srednjovjekovna minuskulna pisma. Takvo zapažanje dovodi do zaključka da je Višeslavov natpis nastao pod utjecajem pismenosti koja je još bila prisutna preko kodeksa pisanih pismima iz rimske epohe, a prije razvoja srednjovjekovnih minuskulnih pisama. Na taj način može se nastanak krstionice s natpisom datirati u sam početak IX. stoljeća. Takvom datiranju pridonosi pojava na natpisu vrlo posebnoga glagola *como*, 3. Kratica CŌPSIT, koju Suić razrješava kao *compsit*, a ne kao *composuit*, kako je prije bilo uobičajeno i kako se pojavljuje u restitucijama natpisa svih istraživača prije njega, zato je vrlo velik doprinos pobjližem vremenskom određenju, jer je taj glagol došao iz karolinškoga kulturnog kruga.⁷² Nespornu potvrdu za taj Suićev prijedlog nalazi V. Delonga na dva natpisa iz sjeverne Italije iz druge polovine i s kraja VIII. stoljeća na kojima se pojavljuje isti glagol u nekraćenu obliku (*compsit*), ali u drukčijem jezičnom sklopu. Naime, latinitet natpisa iz sjeverne Italije jezik je koji se nalazi na spomenicima

⁶⁸ A. CAPPELLI, *Lexicon abbreviaturarum*, 185.

⁶⁹ V. NOVAK, *Latinska paleografija*, 286.

⁷⁰ A. CAPPELLI, *Lexicon abbreviaturarum*, 487.

⁷¹ V. NOVAK, *Latinska paleografija*, 108.

⁷² M. SUIĆ, »Prilog tumačenju latinskih srednjovjekovnih natpisa: *composuit* ili *compsit*«.

nastalim prije karolinške renesanse s vrlo izraženim elementima vulgarnog latiniteta, a usto nije još ni sadržajno oslonjen na biblijske tekstove.⁷³

Zbog općeg izgleda pisma (rustična kapitala), njegovih paleografskih i epigrafskih unutarnjih značajki – poglavito sustava kratica – moglo bi se Višeslavov natpis, pa time i krstionicu, datirati i u samo VIII. stoljeće. No tome se odmah suprotstavljaju stilska obilježja, a osobito latinitet koji ima sve značajke latinskog jezika nastalog u vrijeme karolinške renesanse, dakle početkom IX. stoljeća. Iako je Višeslavov natpis kratak te nije moguće predočiti neka iscrpnija zapažanja, ipak je vidljivo da je dosljedno provedena monoftongizacija, pravilna je uporaba *consecutio temporum* i slično, a sve su to obilježja koja dobiva srednjovjekovni latinski tijekom karolinške renesanse.⁷⁴

Dakle, sva stilska, jezična, paleografsko-epigrafska, namjenska obilježja Višeslavove krstionice odgovaraju karolinškim kulturnim i političkim utjecajima, koji su bili najjači u trenucima pokršćavanja. Time je krstionica sa svojim natpisom sama sebe *ex silentio* vremenski pozicionirala u početke odnosno u prvu polovinu IX. stoljeća.

Kontekstualizacija krstionice i natpisa s hrvatskim korpusom ranosrednjovjekovnih spomenika

U sveukupnome srednjovjekovnome epigrafskom korpusu hrvatski spomenici ranoga srednjeg vijeka s natpisima, bilo da je riječ o onima na crkvenom namještaju, dijelovima građevine (nadvratnicima), epitafima i slično, zauzimaju njegov relativno najveći dio. Hrvatski povijesni prostor, prepoznat i određen kao prostor gdje Hrvati doživljavaju svoju emancipaciju kao dio kulturnoga i svjetonazorskoga kršćanskoga europskog kruga (*orbis Latinus*), početkom IX. stoljeća upravo je preko graditeljske djelatnosti, primanja kršćanstva i latinske pismenosti, postao dio jedinstvene europske civilizacije. Pisana povijesna vrela iz IX. stoljeća, ponajviše franački narativni spisi, diplomatički zapisi, ali i kameni spomenici, svjedoče o uzletu latinske pismenosti usko povezane s pokršćavanjem. Sve to nameće potrebu da se razmotri uloga i značenje krstioničkog zdenca s imenom kneza Višeslava kao osobe kojom je on datiran na uobičajeni način onog vremena⁷⁵ unutar ostale epigrafske hrvatske baštine, poglavito one koja se datira u IX. stoljeće.

Iz prethodne obrade i analize sadržaja, epigrafskih značajki, bilo grafemskih bilo unutarnjih, zatim latiniteta Višeslavova natpisa, proizlazi da ga se može smatrati spomenikom čijoj se izradi i sastavljanju teksta pristupilo vrlo pomnjivo te u skladu s tim na najboljim tradicijama i običajima toga vremena i dovršilo. Po svemu i krstionica i natpis predstavljaju integrirani spomenik s početaka IX. stoljeća čija je namjena bila poslužiti pokršćavanju jedne društvene elite na čelu koje je knez Višeslav (*dux Vuissesclaus*) s jasnom simboličko-verbalnom porukom.

---

⁷³ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, 205, bilj. 86.

⁷⁴ K. SIDWELL, *Reading medieval Latin*, 133; M. MATIJEVIĆ SOKOL – V. SOKOL, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, 66–67.

⁷⁵ Način datiranja po tzv. vladarskoj eri uveo je Justinijan I. 537. godine te je ušao i u kancelariju hrvatskih vladara. Vidi: J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti*, 193.

Prvim desetljećima IX. stoljeća mogu se s velikom sigurnošću pripisati još neki epigrafski spomenici s hrvatskoga prostora. Tako natpis na sarkofagu sv. Anastazije (Stošije) iz Zadra,⁷⁶ koji se sastoji od tri cjeline, pokazuje zajedničke značajke s natpisom na krstioničkom zdcu s imenom kneza Višeslava, nastavljajući opću tradiciju kršćanskih natpisa uklesanih rustičnom kapitalom s prodorom pokojeg uncijalnog ili »uncijalizirajućeg« grafema i s malim brojem kraćenih riječi. To znači da se u kraticama, točnije kontrakcijama, pojavljuju tzv. *nomina sacra* (*sanctus* 3; *Deus*) u odgovarajućim padežima. Kao osobitu značajku starijih epigrafskih spomenika I. Petricioli ističe vertikalne haste kod slova D, E, P, R, gdje se one produžuju preko spajališta s horizontalnim hastama. Upravo te dvije činjenice povezuju i naša dva natpisa. Naime, Petricioli naglašava da slova D, P, R na krstionici s obzirom na vertikalne haste odgovaraju onima na sarkofagu sv. Stošije. Također izostanak kraćenja drugih riječi, koji će se pojavljivati kasnije pod utjecajem minuskulnih pisama i drugih i drukčijih tekstova, upućuje na isto vrijeme nastanka natpisa s imenom kneza Višeslava i onoga na natpisu sarkofaga sv. Anastazije. Latinitet sa sarkofaga također odaje značajke karolinškog doba odnosno karolinške renesanse (monoftongizacija), ali s karakterističnim i uobičajenim utjecajima vulgarnog latiniteta (*peccatur* umjesto *peccator*),⁷⁷ pa i po tome potvrđuje suvremenost obaju analiziranih epigrafa.

Isto je tako moguće uspostaviti neke analogije s fragmentarno sačuvanim natpisima s ciborija crkve sv. Marte iz Bijaća.⁷⁸ Natpise je vrlo brižljivo analizirala V. Delonga i upravo na temelju analogija odnosno dijelova riječi koje se mogu restituirati, sam ciborij je odredila kao krstionički. Njezina se analiza – kako smo to već naprijed spomenuli – temelji na zajedničkim leksemima s drugim krstioničkim natpisima, pa i onim s krstionice kneza Višeslava. Kako nema dvojbe da je riječ o počecima IX. stoljeća, to je potvrda za vremensku korespondenciju obaju natpisa.

Iz iznesenoga je moguće vrlo sigurno zaključiti da epigrafsko-paleografska zapažanja temeljena na načinu kraćenja, na unutartekstualnome abrevijaturnom sustavu, kao i na leksemskoj razini, pa i samom latinitetu, omogućuju uspostavu međusobnih veza i sličnosti sva tri natpisa koje ih vremenski sidre u početak ili prvu polovinu IX. stoljeća. Naime, prateći epigrafski materijal koji se kasnije pojavljuje na našem prostoru, možemo uočiti da dolazi do daljnjeg pomaka i promjena unutar sustava kraćenja, kompozicije teksta i utjecaja novih pisama, onih sa sigurnim obilježjima srednjega vijeka. Najprije ćemo se osvrnuti na neke zapise iz sredine IX. stoljeća. Razdoblje vladanja kneza Trpimira obilježeno je usponom latinske pismenosti, koje je potaknuto djelovanjem benediktinaca, osnivanjem samostana, ali i prvim pojavama minuskulnoga latinskog pisma te epigrafskim zapisima. Da je latinska srednjovjekovna minuskula poznata i da se koristi na Trpimirovu dvoru, gdje su je vjerojatno donijeli redovnici kojima je sâm podigao samostan u Rižinicama kod Solina,⁷⁹ ostalo je posvjedočeno u *Čedadskom evangelijaru* u potpisima Trpimira i njegova sina Petra. Očigledno je da su imena hodočasnika iz Hrvatske zapisa-

⁷⁶ I. PETRICIOLI, »Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra«, 252–254.

⁷⁷ Isto, 253, 255.

⁷⁸ Kompleksu sv. Marte u Bijaćima posvećen je jedan broj *Starohrvatske prosvjete* III/26, a samim natpisom bavi se već navedeni rad V. DELONGE, »Predromanički ciborij«.

⁷⁹ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I (prir. Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović, ur. Marko Kostrenčić), JAZU (danas HAZU), Zagreb, 1967., (dalje CD I), 3–8.

na minuskulom, vrlo vjerojatno karolinom i beneventanom, odnosno njezinim najranijim oblicima.⁸⁰ Natpis pak Trpimirov iz Rižinica,⁸¹ koji se može datirati u sredinu IX. stoljeća, još ne pokazuje – koliko takvu procjenu dopuštaju njegovi sačuvani fragmenti – utjecaje minuskule u epigrafiji. Čini se da je sam tekst, koji nosi poruke kršćanske duhovnosti, nadahnut vokabularom biblijskih tekstova, crpljenih iz ranije nastalih kodeksa koji su bili pisani pismima rimske epohe bez novih minuskulnih utjecaja. Izrazi *su(m)mit[atis]*, *colla*, *treme[ntes]* i slični, koji se mogu samo pretpostaviti, odraz su duboke vjere već pokrštenog stanovništva i nose u sebi simboliku poniznog kršćanstva. Tako npr. nalazimo: *tremescentes ceciderunt super terram* (Tob. 12, 16); *subiicite colla vestra sub iugo regis Babylonii* (Jerem. 27, 12) itd. Također se u sustavu kratica na fragmentima natpisa još ne zamjećuje prodor minuskule. Ono što je moguće razaznati tradicionalno su kraćene riječi tako što je ispušten grafem M i naznačen vodoravnom crtom iznad /SV(M)IT/, a pojavljuje se i uobičajeno kraćeno *nomen sacrum* /XPO > CHRISTO/.

Višeznačan iskorak uočljiv je tek na natpisima s imenom kneza Branimira.⁸² Osim natpisa iz Muća, koji tekstualno još u tradicionalnom duhu zrcali osnovni nauk kršćanstva te se uzvišenim, iz biblijskog korpusa posuđenim, izričajima obraća Kristu-Spasitelju (*Intende, Christe, celumque regenti salvationi tibi* ...), svi su drugi po svom sadržaju racionalizirani zazivi neposredno Krista, a posredno drugih svetaca i njihovih zagovornika kojima posvećuju dar (crkvu). Ti epigrafi više sliče sklapanju ugovora – zavjeta, kojim (izgradnjom crkve ili opremanjem i ukrašavanjem namještajem) osiguravaju sebi spase-nje odnosno vječni život. Biranim riječima V. Delonga to sažima ovako: »... u posvetnim natpisima gotovo (se) oživotvoruje misao i duhovnu potrebu čovjeka srednjega vijeka za vjerskim darivanjem i posvećivanjem«. ⁸³ Dakle, Branimirov natpis iz Muća, spomenik vrhunske klesarske izvedbe kao i Višeslavova krstionica,⁸⁴ jest karika koja je jednim dijelom vezana tekstualno s Trpimirovim natpisom i onim na Višeslavovu krsnom zdencu, no ujedno pokazuje iskorak sustavom kraćenja. Dok u prethodna dva natpisa nismo pronašli utjecaja minuskule – bilo beneventane bilo karoline – na Branimirovu je natpisu iz Muća utjecaj minuskule očigledan u nekoliko vidova. Pojavljuju se – na prethodnim epigrafima nepoznate – kontrakcije SV(M)PS(IT), suspenzije VIRG(INE), S(VNT), INDIC(TIO), kao i poseban znak kraćenja za genitiv plurala *-rum* iz paleografskoga minuskulnog korpusa.⁸⁵ Isti je trend uočljiv na razne načine i u drugim natpisima iz Branimirova doba. Tako na natpisu iz Otrisa zamjećujemo tipične minuskulne grafeme za *g*, *f*. Sve to dokazuje da se upravo u drugoj polovini IX. stoljeća dogodio zaokret u sastavljanju epigrafskih zapisa. Narušen je stabilan i čvrst sustav kraćenja, dotada zajednički epigrafskim i paleografskim (knjižnim) pismima rimske epohe, koji je preko kodeksa prešao i živio još u prvoj polovini IX. stoljeća posredovanjem tekstova s kršćanskim sadržajem uklesanim

⁸⁰ T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 299–300.

⁸¹ V. DELONGA, *Latinski epigrafski spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, 127–129.

⁸² M. ZEKAN, »Pet natpisa kneza Branimira s posebnim osvrtom na nalaz iz Otrisa«, *Kačić*, god. XXV, Split, 1993., 405–420; V. DELONGA, *Latinski epigrafski spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, 121–124, 165–169, 207–208, 217–218, 251–254; M. MATIJEVIĆ SOKOL – V. SOKOL, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, 63–74.

⁸³ V. DELONGA, *Latinski epigrafski spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, 310.

⁸⁴ T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 296.

⁸⁵ J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti*, 52–53.

na kamenu kao što su oni na krstionici kneza Višeslava, ciboriju iz crkve sv. Marte u Bijaćima i na Trpimirovu natpisu iz Rižinica kod Solina. Time je samo potvrđeno Novakovo zapažanje o suživotu i međusobnom prožimanju knjižnih i epigrafskih pisama, i u rimsko doba i u srednjem vijeku u prvoj polovini IX. stoljeća.

Očigledne veze – ali i razlike – u bitnim elementima s Višeslavovom krstionicom i njezinim epigraфом uočavaju se na još jednom spomeniku iz IX. stoljeća. Riječ je o zabatu s natpisom koji spominje kneza Muncimira iz Uzdolja kod Knina. Taj izvanredan spomenik likovnog izraza na prvi pogled upućuje na uspostavu stilsko-likovnih sličnosti s krstionicom, ali su isto tako vidljive i njihove međusobne razlike. Stilske razlike uočljive na prvi pogled odnose se na tretiranje prostora. Dok krstionica ne poznaje »strah od praznog prostora« (*horror vacui*) i njime dominira, osim natpisa uz rub, još samo procesijski križ uz potpuno prazne plohe, dotle je na zabatu s imenom kneza Muncimira izražen *horror vacui* i sve su površine ispunjene karakterističnim reljefima, dok središnji prostor zauzima isti križ kao na krstionici. Na temelju sličnosti (križa), ali i uočenih razlika gdje je *differentia specifica* u odnosu na krstionicu kao i novost u stilskom obilježju dominantan *horror vacui*, nameće se mogućnost uspostave relativnoga kronološkog odnosa među ta dva spomenika. Nije teško zaključiti da u ovom slučaju, s obzirom na *conspectus generalis*, krstionica odražava stariji stilski izraz, a zabat iz Uzdolja mlađi. Kako je Muncimirov zabat moguće točno datirati u kraj IX. stoljeća – jer je na njemu navedena godina 895. – onda nema sumnje da Višeslavovoj krstionici stilski pripada prva polovina IX. stoljeća.

Do istih zaključaka dovodi i analiza nekih dijelova natpisa s krstionice kneza Višeslava s kojim se u pojedinim odsječcima može povezati i natpis kneza Muncimira.⁸⁶ Naime, na Višeslavovoj krstionici, kao i na Muncimirovu natpisu, uz navedeni glagol *como*, 3. odnosno njegov oblik *compsit*, upotrijebljen je jednak izričaj za objekt koji se »ukrašava«. To je *hoc (hic) opus* uz dodatno pojašnjenje prilogom *bene*. Kako se ta dva natpisa tekstualno poklapaju u čak više sintagmi, od kojih je posebno zanimljiva i znakovita uporaba navedenoga glagola, to nas navodi na pomisao da su postojali i kolali formulari karolinškog podrijetla iz kojih su se crpli potrebni izrazi za sastavljanje natpisa. Budući da se navedeni, provenijencijom obilježeni, glagol nalazi na čak dva ili tri naša epigrafa iz IX. stoljeća, to i na ovaj način svakako potkrepljuje tezu o hrvatskom prostoru kao području jakih karolinških utjecaja, a Višeslavovu krstionicu snažnije smješta u hrvatski epigrafski korpus.⁸⁷ S druge strane, kronološkom određenju pomaže činjenica da se na Muncimirovu natpisu pojavljuju utjecaji i prodori minuskule kao i na Branimirovim natpisima, pa se i time naglašava vremenska udaljenost nastanka Višeslavove krstionice i Muncimirova natpisa, koja – kako smo naveli – odgovara distanci koja proizlazi i iz stilskih obilježja.

Višeslavova krstionica nameće potrebu uspostave analogija i s drugim manje atraktivnim, ali važnim i osobito znakovitim spomenicima pleterne plastike. U tom su smislu zanimlji-

⁸⁶ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, 205–207; M. SUIĆ, »Pri-log tumačenju latinskih srednjovjekovnih natpisa: *composuit* ili *compsit*«.

⁸⁷ O vezama Nina i Knina preko pojedinih stilsko-likovnih i epigrafskih elemenata krstionice kneza Višeslava i Muncimirova zabata iz Uzdolja kod Knina vidi: M. SUIĆ, »Nekoliko spojnica i razdjelnica između Nina i Knina iz starije hrvatske prošlosti«, 165–171.

va zapažanja N. Jakšića. Jakšić je analizirao dijelove ambona iz Crkvine u Biskupiji kod Knina⁸⁸ i uočio je da je na njegovu prsobranu »isklesan križ postavljen na ravnu, potpuno neukrašenu plohu isto tako kao i na krstionici iz Nina sa spomenom kneza Višeslava. Ostatak križa na ambonu istih je osobina kao onaj na krstionici.«⁸⁹ Jakšić iznosi mišljenje da se ambon s navedenim ukrasom može datirati u IX. stoljeće. Sličan ukras zabilježen je i među ulomcima predromaničke plastike na Bribiru. Riječ je o fragmentu ploče od dva nejednaka dijela ukrašena »tipičnim predromaničkim križem s troprutom pletenicom«, i to na neukrašenoj plohi s datacijom u IX. stoljeće.⁹⁰ Dakle, osnovno obilježje ovih dvaju primjera, kao uostalom i ukrasa na krstionici kneza Višeslava, jest neispunjenosti plohe ornamentom, odnosno nedostatak »straha od praznog prostora« (*horror vacui*).

S druge strane, uspoređivanje natpisa kneza Višeslava s natpisom na ciboriju prokonzula Grgura iz Zadra, koji je sa sigurnošću datiran u četvrto desetljeće XI. stoljeća, jer je prokonzul Grgur poznat po drugim povijesnim vrelima,⁹¹ navelo je M. Šepera da krstionicu datira u XI. stoljeće. Takvo datiranje prihvatila je N. Klaić⁹², ali i Ž. Rapanić⁹³. M. Šeper uočio je i istaknuo samo jedan aspekt koji je zajednički natpisu s krstionice i onom s ciborija prokonzula Grgura, a to je velika uporaba spajanja slova međusobno (*nexus litterarum*), i to umetanjem (*litterae insertae*), postavljanjem jednog nad drugo (*litterae columnatae*) kao i povezivanjem jednim zajedničkim potezom (*litterae contiguae*) i sl. Potrebno je prisjetiti se – a to smo već naprijed istaknuli – da je upravo *nexus litterarum* svojstven knjižnim tekstovima pisanim kapitalom i uncijalom i da je ta pojava istodobna i epigrafskim i knjižnim pismima već od druge polovine IV. stoljeća, a s namjerom da se štedi na materijalu.⁹⁴ U epigrafici predstavlja opću pojavu koja nije element za kronološko određenje, odnosno nije značajka koja bi isključivo bila svojstvena nekom vremenu. No ako bi se uočile i utvrdile unutarnje pravilnosti, možda bi mogle pripomoći uspostavi nekih, makar relativnih vremenskih točaka. Šeper je pri datiranju krstionice u XI. stoljeće kao glavne dokaze i zajedničke pojave naveo *nexus litterarum*, ali je procijenio i latinitet obaju spomenika kao zreli i tako dao osnove drugim znanstvenicima koji su bez analize prihvatili njegovu dataciju. N. Klaić se oslanja na oblike slova i zrelu latinštinu, koja po njoj govori za XI. stoljeće⁹⁵, a Ž. Rapanić opet ističe jednostavni ukras, motive i sadržajnu i paleografsku stranu, koji upućuju na kasniju dataciju. Čini se na prvi pogled da bi se s obzirom na sadržajnu ekspresiju kojom zrače obadva natpisa mogle zamijetiti neke veze. No te se površne sličnosti mogu objasniti i na drugi način. Naime, osobe kao knez Višeslav i prokonzul Grgur pripadnici su elita i već to ih izdvaja od običnog puka, pa je očekivano da i epigrafi vezani uz takve istaknute ličnosti odražavaju sadržajno i izvedbeno njihovu elitnu pripadnost. No duh jednog i drugog natpisa ipak nisu isti. Onaj kneza Višeslava apsolutno zrcali vrijeme i situacije pokršćavanja novih naroda, dok

⁸⁸ N. JAKŠIĆ, »Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21 (*Fiskovićev zbornik*, 1), Split, 1980., 97–110.

⁸⁹ N. JAKŠIĆ, »Zabati oltarne pregrade iz Crkvine«, 108.

⁹⁰ T. BURIC, »Arhitektura i skulptura«, u: *Bribir u srednjem vijeku*, Split, 1996., 30–31.

⁹¹ CD I, 67–71.

⁹² N. KLAJĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 197–198.

⁹³ Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, 180, 189.

⁹⁴ V. NOVAK, *Latinska paleografija*, 84–86.

⁹⁵ N. KLAJĆ, *Povijest Hrvata*, 198.

je ovaj prokonzula Grgura zavjetni natpis kakvi su kasnije tijekom vremena prevladali u hrvatskom epigrafičkom korpusu i odražavaju sliku odnosa pojedinca prema Bogu.⁹⁶ Što se tiče grafema i načina kraćenja, vidjeli smo da ni tu, osim u općem pogledu, nema zajedničkih mjesta, kako je to uočio I. Petricioli.⁹⁷ Ista je situacija s latinskim jezikom. Onaj s krstionice jest srednjovjekovni latinski, koji se oblikuje pod utjecajem karolinške renesanse, dok ovaj s Grgureva ciborija pokazuje neke osobitosti koje su znak nedosljednosti i kasnijeg puta razvoja te utjecaja vulgarnog latiniteta. Nedosljednost se očituje u pojavi diftonga (*caelestis, aulae*), kojih su se srednjovjekovna pisma, a pogotovo ona u uporabi u XI. stoljeću, sasvim odrekla, dok se, s druge strane, koriste tipični srednjovjekovni oblici kao *michi* umjesto *mihi*. Iz iznesenoga je vidljivo da nema analogije između ova dva natpisa s obzirom na latinitet. Isto je tako i s obzirom na korišteni sustav kratice. Natpis prokonzula Grgura ima zaista zanemariv broj kraćenih riječi, ako se izuzme *nexus litterarum*, pa se s pravom može zaključiti da je samo *vrlo površna* analiza općeg pogleda (*conspectus generalis*) bila dovoljna Šeperu da izreče zaključak s dalekosežnim posljedicama. No nije jasno zašto je drugo dvoje znanstvenika prihvatilo takav njegov rezultat i jesu li svi njihovi razlozi bili samo znanstveni.

Dakle, uspoređivanje Višeslavove krstionice s drugim spomenicima iz ranosrednjovjekovnoga hrvatskog korpusa bilo po uočenim sličnostima bilo po utvrđenim razlikama, jasno i nedvosmisleno potvrđuje da je opravdana pretpostavka koja s obzirom na stilska obilježja, paleografsko-epigrafske karakteristike, latinitet i sve ostale elemente potvrđuje da ovaj spomenik neupitno velike vrijednosti i važnosti ima svoje mjesto u uspoređivanom repertoaru. Po svim obilježjima nesumnjivo mu je određena vremenska pozicija u početak IX. stoljeća, a Nin kao povijesno najstarija hrvatska biskupija izvan dalmatinskih bizantskih gradova, gdje su kršćanstvo širili redovnici germanskog podrijetla – dakle s područja franačke države – uklapa se sasvim u namjenu koju je po svom obliku i dimenzijama imala »velika kamena posuda«.

Umjesto zaključka

Kako sam na početku navela, nekoliko me je razloga potaknulo da se i sama pozabavim krstionicom kneza Višeslava nakon što su se mnogi izuzetni znanstvenici, i hrvatski i europski, potrudili svu svoju stručnost i znanje primijeniti pri utvrđivanju njezine datacije, stilskog opredjeljenja i prostornog pozicioniranja. Spomenik koji je snagom svoje riječi, likovnim izrazom, oblikom i porukom postao simbolom i temeljem hrvatske kulturne i duhovne opstojnosti, zaslužuje da mu se iznova vraćamo ako možemo pridonijeti bilo kakvom novom spoznajom. Kako su neki aspekti spomenika, posebno što se tiče njegova podrijetla, nejasni, bilo je uspona i padova u građenju mozaične slike o njemu. Trudom i marom znanstvenika tajna krstionice kneza Višeslava razotkrivala se i postajala sve razvidnija, ali se ipak u vremenskim intervalima pojavljuju i radovi koji vraćaju problematiziranje nekih pitanja na početak, bilo više bilo manje opravdano. Iz današnje perspektive i vremenske distance ne čudi što su M. Suić i M. Perinić »brzinskom« revizijom Jelićevih

⁹⁶ Vidi: V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, 295–327.

⁹⁷ I. PETRICIOLI, *Latinski natpisi iz Zadra*, 255.

istraživanja ninske katedrale osporili njegove rezultate,⁹⁸ niti što je M. Šeper površnom i neutemeljenom analizom spomenik datirao u XI. stoljeće. Nije nemoguće da su njihovi zaključci, koji nisu u duhu i stilu znanstvenog pristupa i ugleda M. Suića, a i Šepera, bili »inspirirani« s nekog drugog mjesta. Jer ne treba zaboraviti da je riječ o poslijeratnom razdoblju, odnosno o kasnim pedesetim i ranim šezdesetim godinama XX. stoljeća, kao i da je spomenik u Hrvatsku došao u vrijeme NDH, što ga je samo po sebi stigmatiziralo. No i u posljednje vrijeme pojavili su se radovi N. Jakšića koji su pokušali *staronovom* argumentacijom riješiti krucijalno pitanje koje stalno prati Višeslavovu krstionicu, a to je ono njezina podrijetla. U svojim ranijim radovima N. Jakšić je – kako smo vidjeli naprijed – uzimao u obzir dostignute rezultate hrvatske znanosti. Pristup ponovnom problematiziranju provenijencije krstionice Jakšić je »najavio« kada je u seriji *Kulturno-povijesnih vodiča MHAS-a* objavio vodič po Ninu⁹⁹ bez spomena krstionice kneza Višeslava. Time je *implicite* krstionicu isključio iz spomeničkog korpusa hrvatskoga ranoga srednjeg vijeka. No ipak je ustupak i odmak od svoga stava o krsnom zdencu učinio 1999. godine prilikom održavanja izložbe o kršćanstvu kod Hrvata u Vatikanu, kada se krstionica u njegovu odabiru – jer je likovnu umjetnost ranoga srednjeg vijeka Jakšić predstavio – našla na izložbi, a Jakšić ju je i kataloški obradio, ne isključujući ovom prilikom *explicite* Nin. Donosi jedan pozitivistički stav o njezinu podrijetlu temeljen na mišljenjima prethodnih znanstvenika, a dataciju ostavlja u širem vremenskom rasponu IX. stoljeća¹⁰⁰ Nakon toga slijede dva članka u kojima se isti autor izričito bavi krstionicom. Pritom istraživanju spomenika nije pristupio nekim novim metodološkim obrazcem, bilo da je pokušao pridonijeti njegovoj epigrafsko-paleografskoj raščlambi bilo da je učinjena petrografska analiza ili možda otkrivena neka nova pobliža analogija. Jakšić se oslanja i služi povijesnom metodom, pa poseže u pisanu građu IX. stoljeća te novim domišljanjima i smionim zaključcima izvedenim iz niza pretpostavki krstionički zdenac najprije pripisuje nekoj slavenskoj nekrštenoj etničkoj skupini iz sjeveroistočnih dijelova Europe, a drugom prilikom, odnosno u drugom članku, područje i nekršteni narod kome je namijenjena krstionica nalazi na istočnom Jadranu, možda u Paganiji, odnosno neretvanskom području, oslanjajući se donekle na vijesti iz narativnih vrela (cara-pisca Konstantina Porfirogeneta, Ivana Đakona). Ista krstionica, premda nesporno vrhunski proizvod ranoga srednjeg vijeka, kako u umjetničkom smislu tako zasigurno i zbog velike materijalne vrijednosti, jer je izrađena u monolitnom mramoru, izostala je i s izložbe *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti*, za koju je odabir izložaka napravio N. Jakšić.¹⁰¹

Članak objavljen na engleskom jeziku u časopisu *Hortus artium medievalium*¹⁰² prvi je trebao hipotezu najavljenju *ex silentio* iz *Kulturno-povijesnog vodiča* argumentirano promovirati kao znanstveno relevantnu. Osnovna pretpostavka koju Jakšić želi dokazati u tom radu jest da krstionica nije nikada bila u Ninu i da nikada nije izašla iz Venecije,

⁹⁸ M. SUIĆ–M. PERINIĆ, »Revizija iskapanja 'ninskog baptisterija'«, 317–320.

⁹⁹ N. JAKŠIĆ, *Prva hrvatska biskupija*, Kulturno-povijesni vodič 8, Split, 1997.

¹⁰⁰ N. JAKŠIĆ, »Baptismal font, 9th«, *The Croats – Christianity, culture, art* (aut. A. BADURINA ET AL.), Ministarstvo kulture RH, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 1999., 408.

¹⁰¹ *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti. Katalog izložbe* (autor izložbe N. JAKŠIĆ), Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2006.

¹⁰² N. JAKŠIĆ, »On the Origin of the baptismal Font with the Name of Prince Višeslav«.

gdje je pronađena sredinom XIX. stoljeća. Glavni poticaj za takvo promišljanje nalazi u reviziji Jelićevih¹⁰³ istraživanja ninske katedrale, koju su proveli M. Suić i M. Perinić,¹⁰⁴ i koji su pobili Jelićeve objavljene rezultate. Poziva se usto na Petriciolijeve članke u kojima se razmatra isto pitanje, a osobito na onaj iz 1984. godine,¹⁰⁵ dok metodološku potku stvara na temelju članka M. Ančića.¹⁰⁶ Ančić kontekstualizira povijesnu situaciju druge polovine IX. stoljeća i poistovjećuje Ivana iz Mletaka iz Fuldskih anala sa svećenikom Ivanom iz korespondencije pape Ivana VIII. te u njoj Jakšić pronalazi osobu koja je izradila, a i vladara i narod za koji je izrađen krsni zdenac s imenom kneza Višeslava. Osim toga Jakšić spočitava znanstvenicima i čudi se da, iako je Petricioli vrlo temeljito pisao o spornoj poziciji krstionice u Ninu, nitko nije reagirao na njegove primjedbe.¹⁰⁷

Treba naglasiti da ta tvrdnja nije točna. Kao prvo, već je sljedeće godine, tj. 1985., izišao članak P. Vežića, koji je vrlo cjelovito problematizirao pitanje sklopa župne crkve sv. Asela, odnosno bivše katedrale u Ninu, pa logično u tom kontekstu i pitanje krstionice.¹⁰⁸ S druge strane, također treba spomenuti da je Petricioli, kada se bavio krstionicom šezdesetih godina prošlog stoljeća, doista uputio na potrebu arheoloških istraživanja ostataka baptisterija s očekivanjem nalaza ležišta krstionice ako je ona iz Nina,¹⁰⁹ a da se u njegovu drugom članku, onom iz 1984., prepoznaje znatno drukčiji ton od onoga koji ističe Jakšić. U njemu Petricioli iznosi sva sporna pitanja vezana uz krstionicu i natpis na njoj, a osobito se zadržava na pitanju mjesta nalaza krstionice. Posebno je analizirao arhivske zapise odnosno crkvene vizitacije, koje su djelomično objavili J. Kolanović i A. R. Filipi,¹¹⁰ te je uspoređivanjem svih navoda kao i rezultata Jelićeva istraživanja i revizije M. Suića i M. Perinića zaključio da arheološka iskopavanja treba provesti na drugome mjestu.¹¹¹ No Jakšić u vrlo selektivnoj i restriktivnoj bibliografiji nijednom rječu ne spominje članke ni J. Kolanovića, ni A. R. Filipija, kao ni i onaj P. Vežića. Naime, P. Vežić je još jednom u članku ponovio sve povijesne zapise na kojima se temeljila ubikacija krstionice uz katedralni kompleks u Ninu.¹¹² Spominje tako prvi opis ninskog vikara M. A. Raymonda, koji je poznavao i L. Jelić.¹¹³ Osobito je s obzirom na krstionicu važno navesti opis vizitatora A. Valiera iz 1579. godine koji kaže: *Visum est Baptisterium quod est antiqua sacristia Ecclesiae et est vas magnum lapideum coopertum*¹¹⁴ – Vidi se krstionica koja je stara sakristija crkve i **velika pokrivena kamena posuda**. Vizitator M. Priuli 1603.

¹⁰³ L. JELIĆ, *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu*, Zagreb, 1911.

¹⁰⁴ M. SUIĆ–M. PERINIĆ, »Revizija iskapanja 'ninskog baptisterija'«.

¹⁰⁵ I. PETRICIOLI, »Krstionica s imenom 'Vuissaslavo duci' i problem ninskog baptisterija«.

¹⁰⁶ M. ANČIĆ, »Mjesto Branimirove Hrvatske u suvremenom svjetskom poretku«, *Hrvatska u doba kneza Branimira*, Zadar, 2002., 52–55.

¹⁰⁷ N. JAKŠIĆ, »On the Origin of the baptismal Font with the Name of Prince Višeslav«, 242; ISTI, »Manipulacija povijesnim spomenicima – primjer Višeslavove krstionice«, 44.

¹⁰⁸ P. VEŽIĆ, »Sklop župne crkve sv. Asela, bivše katedrale u Ninu«, *Starohrvatska prosvjeta*, III/15 (1985.), Split, 1986., 201–215.

¹⁰⁹ I. PETRICIOLI, »Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka«, 315–319.

¹¹⁰ J. KOLANOVIĆ, »Zbornik ninskih isprava od XIII–XVII stoljeća«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 16–17, Zadar, 1969., 507–508; A. R. FILIPI, »Ninske crkve u dokumentima iz godine 1575. i 1603.«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 16–17, Zadar, 1969., 558–560.

¹¹¹ I. PETRICIOLI, »Krstionica s imenom 'Vuissaslavo duci' i problem ninskog baptisterija«, 133.

¹¹² P. VEŽIĆ, »Sklop župne crkve sv. Asela, bivše katedrale u Ninu«, 201.

¹¹³ L. JELIĆ, »Spomenici grada Nina«, 103.

¹¹⁴ A. R. FILIPI, »Ninske crkve u dokumentima iz godine 1575. i 1603.«, 559.

godine opisuje krstionicu u kapeli s lijeve strane velikog (glavnog) oltara, ali u nedoličnu stanju u obliku cisterne (*Visitavit baptisterium in quadam capella a parte sinistra altaris maioris quod reperit indecens in modum cisterne ...*).¹¹⁵ F. de Grassis u izvještaju od 15. svibnja 1670. izričito piše da je *fons baptismalis in Sacristia cathedralis*.¹¹⁶ Na sve te vjerodostojne zapise, ponovljene više puta u navedenim radovima, Jakšić se ne osvrće, nego se isključivo zadržava na zapisu *Anonima Filippija* čija mu slaba točka – a ta je da je nastao pedesetak godina poslije događaja koje bilježi – ide u prilog ili barem ostavlja mogućnost sumnji u vjerodostojnost njegovih podataka.¹¹⁷ Isto tako previda već navedeni Petriciolijev zaključak »da bi se pitanje prvotnog položaja krstionice ipak moglo riješiti arheološkim istraživanjima i možda potvrditi ono što je Ferrari-Cupilli pretpostavio«.¹¹⁸

Budući da osnovnu argumentaciju svoje hipoteze gradi na povijesnoj metodi, Jakšić, iako sam povjesničar umjetnosti, odbacuje stilsku analizu krstionice kao relevantnu metodu. Poziva se na Šeperovu dataciju u široki vremenski raspon, koja je proizašla iz takve metode te se oslobađa potrebe da se detaljnije pozabavi stilskim aspektom spomenika. Naime, vraća se na Ferrari-Cupillijevo i Petriciolijevo promišljanje o svećeniku Ivanu kao osobi koja se navodi u epigrafu i koji mu je točka oko koje razvija svoja daljnja promišljanja. Namjera je potvrditi početnu pretpostavku o Veneciji kao mjestu nastanka krstionice odakle nije nikada ni izašla i tu svećenik Ivan s natpisa, kojega Ančić i Jakšić u vrlo širokom luku domišljanja poistovjećuju sa svećenikom Ivanom iz korespondencije pape Ivana VIII. i sa svećenikom Ivanom iz Venecije koji vodi Svatoplukovo poslanstvo na državnom saboru u Forcheimu 874. godine, omogućuje nalaženje naroda slavenskog imena koji se pokršćava u vrijeme kneza Višeslava¹¹⁹ u zadnjoj četvrtini IX. stoljeća. Tada se naime svećenik Ivan kao papin poslanik kreće po svim krajevima Europe, osobito tamo gdje još ima nekrštenih Slavena. U taj kontekst Jakšić pokušava uklopiti kneza Višeslava. U prvom članku Jakšiću je, oslonivši se na Konstantina Porfirogeneta, čije navode tumači u preslobodnom prijevodu, to zahumski knez Višetin.¹²⁰ U drugom članku odstupa od Višetina i procesa pokršćavanja njega i njegova naroda te se opredjeljuje za druge mogućnosti koje su mu logičnije i u mrežu domišljanja upleće »različite *Sclavini-je*« uz jadransku obalu s aluzijom na Neretvane, koji se i jesu i nisu pokrstili prije druge polovine IX. stoljeća, odnosno prije diplomatskih akcija svećenika Ivana. Na tragu izvođenja logičkog procesa iz Jakšićevih premisa dalo bi se zaključiti da su Neretvani bili ti čiji bi knez bio Višeslav.¹²¹ U tom mu je slučaju vrelo iz kojega crpi mogućnosti domišljanja mletačka kronika Ivana Đakona. Jakšiću je dodatna potvrda činjenica da su »imena hrvatskih vladara iz tog ... razdoblja dobro poznata i među njima nema ni jednog koji bi

¹¹⁵ *Isto*.

¹¹⁶ J. KOLANOVIĆ, »Zbornik ninskih isprava od XIII-XVII stoljeća«, 508.

¹¹⁷ N. JAKŠIĆ, »On the Origin of the baptismal Font with the Name of Prince Višeslav«, 242; ISTI, »Manipulacija povijesnim spomenicima – primjer Višeslavove krstionice«, 40.

¹¹⁸ I. PETRICIOLI, »Krstionica s imenom 'Vuisasclavo duci' i problem ninskog baptisterija«, 130.

¹¹⁹ M. ANČIĆ, »Mjesto Branimirove Hrvatske u suvremenom svjetskom poretku«, 52–55; N. JAKŠIĆ, »On the Origin of the baptismal Font with the Name of Prince Višeslav«, 243–244; ISTI, »Manipulacija povijesnim spomenicima – primjer Višeslavove krstionice«, 43–44.

¹²⁰ N. JAKŠIĆ, »On the Origin of the baptismal Font with the Name of Prince Višeslav«, 244.

¹²¹ N. JAKŠIĆ, »Manipulacija povijesnim spomenicima – primjer Višeslavove krstionice«, 44.

nosio ime Višeslav«.¹²² Znamo, naravno, da baš i nije tako i da se povjesničari služe metodom rekonstrukcije povijesti na temelju svih dostupnih vrela, uzimajući u obzir podatke koji se međusobno ne isključuju. Iako su dosad poznata vrela iscrpljena i savršeni su svi relevantni navodi s genealoškim podacima, ipak se može zaključiti da u prvoj polovini IX. stoljeća ima još mjesta u genealogiji hrvatskih vladara, kako se to vidi iz analiza koje su uspostavili i predložili S. Gunjača,¹²³ V. Posavec¹²⁴ i T. Raukar.¹²⁵

Kako smo vidjeli, poveznica Venecije, nekrštenih Slavena i krstionice koja je tobože nastala u Veneciji i nije nikada izašla iz nje, bio bi po Jakšiću spomenuti svećenik Ivan. Identifikacija svećenika Ivana iz Venecije, koji se spominje u franačkim analima, i svećenika Ivana iz korespondencije pape Ivana VIII.,¹²⁶ koji obavlja razne diplomatske misije za papu među slavenskim narodima od sjevera do juga Europe odnosno od Svatopluka do bugarskog vladara i usput još navrati kod hrvatskog kneza Branimira, oslonjena je na prozopografska promišljanja M. Ančića.¹²⁷ Tu vrlo pojednostavljenu argumentaciju po načelu doskočice nastalu *ad hoc* i upotrijebljenu za dalekosežna zaključivanja koja isključuju višedesetljetni ozbiljan trud i znanje vrsnih stručnjaka s područja povijesti, povijesti umjetnosti i filologije, vrlo je neobičan u znanstvenoj praksi i odaje nestručan pristup. Očito je da ni Jakšiću nije lako ispričati smislenu priču, jer ga »tanka« argumentacija tjera da vrluda i traži narod i kneza kojemu bi bila namijenjena krstionica, pa je to jedanput zahumski knez Višetin iz djela Cara-pisca, a drugi mu se put čini logičnijim potražiti među Neretvanima narod i kneza za koga je svećenik Ivan dao izraditi krstionicu u namjeri da ih nekrštene pokrsti. No u tome misaono-lančanom postupku ima nekoliko slabih karika. Naime, povezivanje osobe istog imena i funkcije iz različitih vrela može biti zanimljivo i točno, ali i ne mora. Sjetimo se samo splitskih nadbiskupa po imenu Ivan i Tomina tzv. Ivana Ravenjanina i domišljanjima obogaćene literature gdje još ništa nismo dokazali, nego smo samo domišljali.¹²⁸ S druge strane, ako je kojim slučajem i riječ o istoj osobi, još uvijek nije ni u primisli dokazana veza krstionice i te osobe, osim što je ona »iz Venecije«, gdje je tisuću godina kasnije pronađena jedna krstionica. Moglo bi se općenito još o takvoj metodi, ali *sapienti sat*.

No pak glavni dokaz za iznesenu hipotezu o Veneciji kao mjestu nastanka i ostanka krstionice jest »fantomski« dokument koji, prema Jakšiću, »bjelodano pokazuje da je raspravljani krsni zdenac zabilježen u Veneciji u petom desetljeću 18. stoljeća, dakle u vrijeme kada je, prema *Anonimu Filippi* trebao biti u Ninu i onda otuđen«.¹²⁹ Taj krunski dokaz za svoju hipotezu autor ne donosi u pisanom, ili kojem drugom uobičajenom obliku, npr. presliku, nego kaže u tiskanom tekstu priopćenja da će ga po prvi put iznijeti u usmenom izlaganju. Nužno je postaviti nekoliko metodoloških pitanja u vezi s takvim pristupom. Prvo je ovo: Je li dopustivo izaći pred nastavnike škola s

¹²² Isto.

¹²³ S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, knj. 2, 137–141.

¹²⁴ V. POŠAVEC, »Krstionica kneza Višeslava i njegovo mjesto u kronologiji hrvatskih vladara«.

¹²⁵ T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 26.

¹²⁶ M. MATIJEVIĆ SOKOL–V. SOKOL, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, 35–57.

¹²⁷ M. ANČIĆ, »Mjesto Branimirove Hrvatske u suvremenom svjetskom poretku«, 52–55.

¹²⁸ M. MATIJEVIĆ SOKOL, *Toma Arhidakon i njegovo djelo*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2002., 75–121.

¹²⁹ N. JAKŠIĆ, »Manipulacija povijesnim spomenicima – primjer Višeslavove krstionice«, 44.

dokumentom kao krunskim dokazom za sasvim nove hipoteze koji nije verificirala znanstvena javnost i struka? Treba se sjetiti kako su vrlo bučnu javnu raspravu izazvali pokušaji da se u obrazovni proces uvedu nove metode i struke (genetika) i od čega se zasada – vjerujemo privremeno – odustalo. Smatram da je u skladu s onim *Verba volant, scripta manent* autorova obveza bila još prije usmenog izlaska pred školske nastavnike dokument predložiti znanstvenoj javnosti s mogućnošću kritičke valorizacije, odnosno utvrditi je li riječ o vjerodostojnom zapisu i usto omogućiti drugima da procijene njegovu uporabivost. Nije potrebno naglašavati da uvijek sva pisana vrela trebaju proći heurističko-hermeneutički postupak i tek se tada mogu koristiti u valjanjoj argumentaciji.¹³⁰ Ovako nam ostaje samo da vjerujemo ili ne vjerujemo, a to znači da smo izašli iz domene znanosti i ušli na neka druga područja.

S druge strane neobjašnjiv je odnos koji Jakšić pokazuje prema drugim arhivskim vrelima, navedenim naprijed i nedvojbeno vjerodostojnim, jer potječu od neupitnih očevidaca – vizitatora. Također, svi oni su međusobno u skladu i ni jedan ne isključuje drugi, nego se međusobno upotpunjavaju. Odnos prema »svom« dokumentu kao i odnos prema »tuđim« dokumentima, kakav je primijenjen u argumentaciji, ne možemo protumačiti drukčije osim kao nedopustivu (ne)znanstvenu metodu biranja dokaza koji odgovaraju, a isključivanje onih koji ne podupiru hipotezu. Dakako, sada se opet vraćamo na pitanje struke, ali i znanstvene etike.

Potrebno je navesti nekoliko općih, ali u današnje vrijeme »zaboravljenih« pravila koji su *conditio sine qua non* struke i etike. Nedopustivo je u radu – osobito onom koji ima pretenzije da iznese nove teze – ne osvrnuti se dokazima na drukčija mišljenja odnosno pobiti ih – ako se pobijaju – argumentima, a ne preskočiti ih odnosno služiti se domišljanjima. Zatim sva relevantna literatura treba biti navedena, a ne samo selektivna, kao što je u navedenim člancima Jakšić radio. On tako selektivno naglašava rezultate revizije arheoloških istraživanja uz katedralni sklop koje su proveli M. Suić i M. Perinić, zanemarujući sva kasnija upozorenja i Petriciolija i Vežića da Jelićeva i Suić-Perinićeva iskopavanja ne odgovaraju mjestima na kojima treba istraživati, kako ih bilježe vizitatori.

Zapis *Anonima Filippija* pak uzima u razmatranje u segmentima koji mu odgovaraju da bi mogao pobiti njegovu vjerodostojnost i isključiti njegovu vezu s Višeslavovom krstionicom. U tom zapisu, naime, pri opisu krstionice koja je 1746. odnesena iz Nina navode se grbovi (*stemma*). Jakšić pak tvrdi da grbova na Višeslavovoj krstionici nema, pa onda ni zdenac koji se nalazio u Ninu, a opisuje ga *Anonim Filippi*, ne odgovara krsnom zdencu s imenom kneza Višeslava u natpisu.¹³¹ Dakako da grbova na krstionici koja bi bila iz IX. stoljeća – pa ni još dosta dugo kasnije – ne može biti, jer se grbovi kojima osnovni i najvažniji dio predstavlja štit pojavljuju tek u XII./XIII. stoljeću.¹³² To znači da je krsni zdenac ako na njemu ima grbova, onda najranije mogao nastati u vrijeme XII./XIII. stoljeća, a to je besmislica s obzirom na čitav kontekst koji sa sobom nosi Višeslavova krstionica. Izraz *stemma* u zapisu *Anonima Filippija* može se shvatiti i na drukčiji način. Naime, na

¹³⁰ M. GROSS, *Historijska znanost*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1976., 253–263.

¹³¹ N. JAKŠIĆ, »Manipulacija povijesnim spomenicima – primjer Višeslavove krstionice«, 44.

¹³² B. Zmajić, *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksilologija*, Golden marketing, Zagreb, 1996., 21.

Višeslavovoj su krstionici upravo kapiteli stupića s volutama »shematizirano«¹³³ štitasto oblikovani te je lako za takve kapitеле upotrijebiti izraz *stemma*, ali ne naravno kao tehnički termin, nego kao opisni. I smatram da upravo taj detalj – uz dakako one kapitalne opise iz vizitacija – ide u prilog ninskoj provenijenciji Višeslavove krstionice.

Sljedeće što možemo istaknuti jest da je Jakšić u svome dokaznom postupku iznio – da ih tako nazovemo – »negativne« dokaze, odnosno one koji se tobože suprotstavljaju pripadnosti krsnog zdenca ninskom baptisteriju. No očigledno je da nedostaju tzv. »pozitivni« dokazi, odnosno oni koji potvrđuju hipotezu o venecijanskom podrijetlu. Naime, ako se iznosi hipoteza da je krstionički zdenac nastao u Veneciji, svakako bi trebalo naprije tu tvrdnju pokušati osnažiti kontekstualizacijom u prostor i vrijeme, pronaći analogije itd. Odmah ću reći da je teško povjerovati u mogućnost uspostave veza s nekim sličnim spomenikom koji je u navedeno vrijeme mogao nastati u Veneciji. Teško je odgovoriti na pitanje kako je spomenik po stilu, jeziku, pismu i namjeni karolinškodobni mogao nastati u jednom okruženju kao što je Venecija koje u vrijeme oko 800. godine još nema kao grada. Kasnijem vremenu nastanka, odnosno zadnjoj četvrtini IX. stoljeća, suprotstavlja se teško objašnjiva mogućnost oponašanja u svim karakterističnim obilježjima i ponavljanje fenomena jednog ranijeg, prošlog vremena. Jakšiću je pak »krunski« dokaz za iznesenu hipotezu »njegova« pisana vijest, koja po njemu očigledno potvrđuje da je Višeslavova krstionica bila u Veneciji, dok se ona neka druga krstionica koju opisuje *Anonim Filippi* još nalazila u Ninu.¹³⁴ Pritom kaže da zapis spominje peto desetljeće XVIII. stoljeća. No od 1746. godine, kao datuma rušenja ninskog baptisterija koji navodi *Anonim Filippi* kao jedino egzaktno vremensko određenje, još je četiri do pet godina koje pripadaju petom desetljeću i mislim da i tu još ima prostora koji ne isključuje jedne i druge navode iz spisa koji se svi mogu odnositi na Višeslavov krsni zdenac.

No sve druge mogućnosti i podaci koje nudi Jakšićev spis ostaju do daljnjega nedostupni i zavijeni tajnom te samo njemu znani. Iz takvog pristupa proizlazi niz pitanja, pa i ono etičko. To više što sâm spis kao »krunski dokaz« najavljuje u članku koji nosi u naslovu riječ *Manipulacija* ... Iz članka takvog naslova proizišlo bi da su svi koji su pisali o krstionici i iznijeli drukčije mišljenje od Jakšićeva manipulatori. A ja se pitam: Što je manipulacija ako ne mahanje u prazno važnim, ali neprovjerljivim, dokazom na javnom skupu? Čini mi se da je ta »teška« riječ upotrijebljena tendenciozno kako bi se potkrijepio vlastiti slabo argumentiran stav. Zaista, samo *Onaj koji jedini zna svu istinu* smije i može se postaviti na takav način, a ne znanstvenik koji u okviru svojih malih moći i znanja pokušava jednim kamenčićem pridonijeti sveukupnom znanju. Znanstvenici koji su se bavili krstionicom koristeći se metodama svoje struke zaista su kroz 150 godina čitavim nizom članaka, više ili manje uspješnih, gradili sliku o spomeniku za čiju pripadnost nijedna druga kulturna sredina ni etnička skupina nema nikakva dokaza ni najslabijeg argumenta.

Od arheoloških istraživanja ninskog katedralnog kompleksa mnogo se očekivalo, pa su i nesporazumi za sva kasnija sporna domišljanja i negiranje ninskog podrijetla krstionice

¹³³ Tako Jakšić opisuje kapitеле na krstionici. N. JAKŠIĆ, »Manipulacija povijesnim spomenicima – primjer Višeslavove krstionice«, 41.

¹³⁴ N. JAKŠIĆ, »Manipulacija povijesnim spomenicima – primjer Višeslavove krstionice«, 44.

proizišli iz revizije Jelićeva istraživanja koje su učinili M. Suić i M. Perinić dokazujući tobože da su falsifikat. No kako su to dokazala pouzdana povijesna vrela odnosno zapisi vizitatora tijekom vremena, kopalo se na pogrešnome mjestu te su obnovljena istraživanja u devedestim godinama XX. stoljeća i početkom ovog stoljeća, čiji rezultati još nisu objavljeni. Jakšić se poziva na njih uz iščekivanje objave izvješća istraživanja i s nadom kako će se dokazati da je zapravo ranokršćanska *piscina* – po njemu otkrivena uz južni zid katedrale – bila jedina krstionica koja se koristila i u ranome srednjem vijeku.¹³⁵ No ovdje je potreban komentar. Vizitacije donose opise srednjovjekovne krstionice uz sjeverni zid katedrale i svi se opisi na ovaj ili onaj način slažu naznačujući isto mjesto istočnije uz sjeverni zid katedrale, odnosno uz glavni oltar. Dok najnovija arheološka istraživanja ovog kompleksa ne budu objavljena, smijemo domišljati i zaključiti da i mogući negativni rezultat tih istraživanja ne pobija ono što su vidjeli i zabilježili vizitatori. Ako rezultat arheoloških istraživanja pak bude pozitivan, imat ćemo samo još jedan čvršći dokaz za ninsko podrijetlo krstionice.

Sada bih se samo osvrnula na neke mogućnosti koje se mogu iščitati iz povijesnih vrela, a odnose se na veličinu krsnog zdenca. Pet stepenica koje spominje *Anonim Filippi*, kojima se ulazilo u ninski krsni zdenac, odgovaralo bi dubini Višeslavove krstionice koja iznosi 90 cm. Ta visina krsnog zdenca *implicite* proizlazi i iz opisa vizitatora Priulija, koji ninsku krstionicu vidi kao mogući postament oltara, što odgovara visini pojasa. Priuli, naime, predlaže da se zdenac izvuče iz neprimjerenog stanja, postavi na otvoreno mjesto u crkvi te na njega stavi drvena ploča na kojoj bi stajale uobičajene »svete pomasti«. Približno je takva i visina vrlo slične šesterostrane krstionice u Trstu na San Giustu u bazilici s tri polukružne apside, koja se povezuje s karolinškom obnovom, s pleterom na rubu. Ona tamo još uvijek stoji u kapeli sv. Ivana, *sa sjeverne strane* katedrale, odnosno *lijevo* od glavnog oltara.¹³⁶

Ako uzmemo u obzir elemente svih opisa vizitatora krstioničkog zdenca ukradenog iz Nina, njezin bi opis bio sljedeći: *velika kamena vaza odnosno krsni zdenac (fons baptismalis) u obliku cisterne s natpisima i »grbovima«, dubine oko 90 cm*. Svi ti elementi odgovaraju krstionici s imenom kneza Višeslava.

---

¹³⁵ N. JAKŠIĆ, »On the Origin of the baptismal Font with the Name of Prince Višeslav«, 244.

¹³⁶ G. CUSCITO, *Trieste. La basilica di San Giusto*, Bologna, 1978., 26.

*Summary**BAPTISMAL FONT OF CROATS. PALAEOGRAPHIC AND EPITAPHIC ANALYSIS OF THE INSCRIPTION FROM THE BAPTISTERY OF PRINCE VIŠESLAV*

In several diverse chapters of this article the main issues are questions which derive from obscure circumstances of discovery of baptistery with the name of prince Višeslav. The baptistery, found in the middle of the nineteenth century, scientist dated differently. Based on its palaeographic and stylistic characteristics, as well as its purpose, it was placed at the beginning of ninth century, at the end of the same century, as well as, in the eleventh century. In this article, on the basis of palaeographic and epitaphic analysis, as well as valorisation of the text and its content, the author dates the baptistery at the beginning of ninth century. This dating is supported by the fact that the abbreviations, which had been used, were common in the Christian epigraphy from the beginning of ninth century. In those epigraphic records there is no trace of influence of minuscule scripture, which appeared during the ninth century. Moreover, tracing historical records and archaeological investigations, which are presented in the literature, the author places the baptistery within the cathedral complex of Nin. Author also critically examines new opinions – poorly proved - which suggest that the baptistery with the name of prince Višeslav originates from Venice and did not leave its place until the twentieth century.

KEY WORDS: *Baptistery, prince Višeslav, epigraphy, palaeography, abbreviations, Latin, Middle Ages.*